

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Dieninės studijų formos
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės
Ievos Kasparavičiūtės

Magistro darbas

**NEPILNAMEČIŲ ASMENŲ DALYVAVIMO
BAUDŽIAMAJAME PROCESSE YPATUMAI**

Darbo vadovas: Asist. G. Jasaitis
Recenzentė: Doc. dr. I. Michailovič

Vilnius, 2016

Turinys

Įvadas	3
1. Nepilnamečių baudžiamosios justicijos samprata, ypatumai ir reikšmė.....	5
2. Nepilnamečių teisinė padėtis baudžiamajame procese.....	15
3. Procesų veiksmų, atliekamų su nepilnamečiais ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu, ypatumai.....	29
4. Nepilnamečių baudžiamosios justicijos tobulinimo perspektyvos Lietuvoje	58
Išvados.....	62
Literatūros sąrašas.....	63
Santrauka.....	72
SUMMARY	74

Ivadas

Šios temos aktualumą sąlygoja tai, kad kiekvienoje šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje žmogaus teisėms ir laisvėms bei jų teisinės apsaugos mechanizmui yra teikiamas išskirtinis dėmesys. Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos užtikrinimas yra ypač reikšmingas baudžiamojo proceso metu. Įgyvendinant Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso (toliau - BPK¹) 1 straipsnyje įvardytus tikslus, praktiškai kiekvieną kartą iškyla asmens teisių ir laisvių suvaržymo ar net pažeidimo grėsmė baudžiamajame procese. Per pastarąjį dešimtmetį nacionaliniu ir tarptautiniu mastu daugiausiai dėmesio ir reformų reikalaujanti baudžiamosios teisinės sistemos sritis yra nepilnamečių baudžiamoji justicija. Praktikoje yra daugybė atvejų, kai nepilnametis asmuo patenka į baudžiamosios justicijos veikimo sferą ir įgyja įtariamojo (kaltinamojo), nukentėjusiojo arba liudytojo procesinį statusą. Baudžiamoji politika turi būti formuojama taip, kad žmogaus teisių ir laisvių apsauga taptų prioritetine, kai su teisingumą vykdančia baudžiamąja sistema susiduria nepilnametis asmuo, kuris dėl savo ypatingos padėties, o būtent: jauno amžiaus, socialinio nebrandumo, psichofizinių trūkumų ne visada sugeba pasinaudoti jam priklausančiomis įstatyme įtvirtintomis procesinėmis teisėmis, vykdyti jam nustatytas procesines pareigas bei savarankiškai pasinaudoti įstatyminėmis proceso garantijomis. Dėl šio ypatingo nepilnamečio asmens teisinio statuso bei jo pažeidžiamumo kiekviena teisinė valstybė baudžiamųjų, baudžiamojo proceso įstatymų pagalba turi nustatyti skirtingą teisinį reguliavimą, nei tą patį baudžiamąjį procesinį statusą turinčiam pilnamečiui asmeniui². Nepilnamečių baudžiamosios justicijos specifiškumo nebuvimas bei neaiškus tokio proceso reglamentavimas gali sudaryti palankias sąlygas baudžiamojo proceso normas taikančioms institucijoms ir pavieniams pareigūnams pažeisti nepilnamečio asmens teises ir teisėtus interesus. Dėl šios priežasties valstybė turi nuolat tobulinti nepilnamečių baudžiamąją justiciją, kad teisingumo vykdymas būtų orientuotas į nepilnamečių asmenų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimą. Šiame darbe bus siekiama atskleisti, kaip svarbu sukurti nepilnamečių interesus atitinkančią ir išskirtinai nepilnamečių justiciją reglamentuojančią specialią įstatyminę bazę, veiksmingą institucinę sistemą bei pabrėžti, jog turi egzistuoti ypatinga baudžiamųjų bylų tyrimo ir nagrinėjimo tvarka, neprieštaraujanti tarptautiniams nepilnamečių baudžiamojo proceso standartams.

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37 - 1341.

² AŽUBALYTĖ, R.; ANCELIS, P.; BURDA, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2005, p. 4.

Darbo objektas. Nepilnamečių asmenų dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumų analizė bei nepilnamečių asmenų justicijos tobulinimo perspektyvos.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas yra atskleisti pagrindinius nepilnamečių asmenų dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumus bei išanalizuoti procesinių veiksmų, atliekamų su nepilnamečiais problematiką teismų praktikoje.

Darbo uždaviniai:

- 1) Atskleisti nepilnamečių baudžiamosios justicijos sampratą ir specifiškumą;
- 2) Aptarti nepilnamečių įtariamųjų (kaltinamųjų), nukentėjusiųjų bei liudytojų teisinį statusą baudžiamajame procese;
- 3) Išanalizuoti ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo stadijų metu vykdomų proceso veiksmų, atliekamų su nepilnamečiais įtariamaisiais (kaltinamaisiais), nukentėjusiais ir liudytojais, ypatumus;
- 4) Išanalizuoti esmines nepilnamečių dalyvavimo baudžiamajame procese problemas, kurios išryškėja teismų praktikoje;
- 5) Pateikti nepilnamečių baudžiamosios justicijos tobulinimo Lietuvoje perspektyvas.

Tyrimo metodai. Darbo tikslams pasiekti bus naudojami šie metodai: 1) loginis – padės atskleisti nepilnamečių baudžiamosios justicijos sampratą, ypatumus ir reikšmę analizuojant Baudžiamojo kodekso (toliau – BK), BPK bei tarptautinių teisės aktų normų turinį; 2) kalbinis (lingvistinis) – padės suprasti darbe vartojamų sąvokų reikšmę; 3) lyginamasis – bus lyginama ir apibendrinama teismų praktika dėl nepilnamečių dalyvavimo baudžiamajame procese bei išryškunami probleminiai aspektai Lietuvos teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje (toliau – EŽTT); 4) analizės – bus analizuojami nacionaliniai įstatymai, Lietuvos teismų praktika, tarptautiniai teisės aktai bei EŽTT sprendimai.

Svarbiausi šaltiniai. Siekiant atskleisti darbo temos aktualumą ir problematiką bus naudojama teorinė literatūra (G. Godos, G. Sakalausko ir kt.), Lietuvos Respublikos įstatymai (Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija), BK, BPK), nacionalinių teismų praktika, straipsniai periodiniuose leidiniuose, kurie yra susiję su magistro darbo tema (*Teisė, Jurisprudencija* ir kt.). Bus atsižvelgta į tarptautinius teisės aktus ir į EŽTT jurisprudenciją.

1. Nepilnamečių baudžiamosios justicijos samprata, ypatumai ir reikšmė

Žmogaus teisių ir laisvių buvimą aukščiausia bei pamatine darnios pilietinės visuomenės bei teisinės valstybės vertybe patvirtina nacionaliniu mastu priimamų įstatymų ir teisės aktų gausa. Konstitucijos II skirsnio „Žmogus ir valstybė“ 18 straipsnyje skelbiama, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines³. Prigimtinis jų pobūdis reiškia, jog žmogus nuo pat gimimo jas įgyja nepriklausomai nuo to, koku mastu valstybė įgyvendindama skirtingus teisės aktus jas įtvirtina. Žmogaus teisės ir laisvės yra universalios, jos priklauso kiekvienam. Tai yra fundamentalus Konstitucijos ir jos pagrindu kuriamos konstitucinės tvarkos konstitucingumo principas: valstybė įpareigota ginti ir saugoti žmogaus prigimtines teises⁴. Valstybės pareigą užtikrinti ir įgyvendinti žmogaus teisių ir laisvių apsaugą įtvirtinta ir pabrėžia tarptautiniai teisės aktai. Viename universaliausių tarptautinių dokumentų Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – ŽTPLAK) 1 straipsnyje įtvirtinta, kad Aukštosios Susitariančios Šalys kiekvienam jų jurisdikcijai priklausančiam asmeniui garantuoja šios Konvencijos I skyriuje apibrėžtas teises bei laisves⁵.

Iš Konstitucijos kylanti valstybės pareiga užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą nuo nusikalstamų kėsinių suponuoja įstatymų leidėjo pareigą reglamentuoti su nusikalstamų veikų tyrimu ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimu susijusius santykius – baudžiamojo proceso santykius⁶. Tarptautinių žodžių žodyne⁷ yra pateikta keletas žodžio „procesas“ (lot. *processus* – žengimas pirmyn, eiga) reikšmių. „Procesas“ – tai 1) eiga, vyksmas, vystymasis, būvių kaita, veiksmas; 2) civilinių, baudžiamųjų ir administracinių bylų tyrimo ir nagrinėjimo tvarka. Baudžiamasis procesas yra suprantamas kaip specifinė institucijų, kurios taiko baudžiamąją ir baudžiamojo proceso teisę, institucijų

³ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Priimta piliečių referendume 1992 m. spalio 25 d. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33 - 1014.

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 2/98.

⁵ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokoliais Nr. 11 ir Nr. 14, priimta 1950 m. lapkričio 4 d. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40 – 987.

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d. redakcija), 256 straipsnio 1 dalies (2007 m. birželio 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. redakcijos), 4 dalies (2007 m. birželio 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. redakcijos), 320 straipsnio 3 dalies, 326 straipsnio 1 dalies (2007 m. birželio 28 d. redakcija) 4 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 12/2010-3/2013-4/2013-5/2013.

⁷ Tarptautinių žodžių žodynas [interaktyvus] <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Procesas&wid=16041>, [žiūrėta 2016-01-18].

sistema, kurios funkcionavimą lemia tai, jog neišvengiamai egzistuoja nusikalstamumas – neigiamas socialinis reiškinys, visuomenėje vykstantis procesas. Teisinėje doktrinoje baudžiamasis procesas yra apibrėžiamas kaip nusikalstamų veikų tyrimas ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme, vykstantis įstatymo nustatyta tvarka⁸. Tam, kad baudžiamojo proceso metu atliekama bendrųjų teisių ir interesų bei konkretaus žmogaus teisių apsauga atitiktų Konstitucijos preambulėje skelbiamos atviros, teisingos ir darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekį, turi būti įtvirtinta demokratinė, humanistinė, teisinė tvarka, paremta konstitucinėmis nuostatomis ir principais⁹.

Procesiniuose santykiuose, kurie susiklosto tiriant nusikalstamas veikas ikiteisminio tyrimo metu bei nagrinėjant baudžiamąsias bylas teismuose, dalyvauja daug asmenų. Kiekvienas jų turi tam tikras procesines teises ir pareigas ir užima konkrečią procesinę padėtį priklausomai nuo jų procesinės veiklos paskirties. Praktikoje vis dažniau galima pastebėti atvejų, kai nepilnametis susiduria su baudžiamąja justicija ir įgyja įtariamojo (kaltinamojo), nukentėjusiojo arba liudytojo procesinį statusą. Tam, kad baudžiamoji politika būtų formuojama taip, jog būtų maksimaliai įgyvendinama nepilnamečių proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų apsauga, būtina nustatyti tokį nacionalinių įstatymų įgyvendinimą, kad jis neprieštarautų tarptautiniams nepilnamečių baudžiamosios justicijos standartams.

Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalyje yra nurodyta, kad Lietuvos Respublika, įgyvendindama užsienio politiką, vadovaujasi visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis, siekia užtikrinti šalies saugumą ir nepriklausomybę, piliečių gerovę ir pagrindines jų teises bei laisves, prisideda prie teise ir teisingumu pagrįstos tarptautinės tvarkos kūrimo. Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Konstitucinis Teismas¹⁰ yra konstatavęs, kad ši konstitucinė nuostata ŽTPLAK atžvilgiu reiškia, jog ratifikuota ir įsigaliojusi tarptautinė sutartis taps sudedamąja Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi ir turės būti taikoma kaip ir Lietuvos Respublikos įstatymai. Jos nuostatos Lietuvos Respublikos teisės šaltinių sistemoje atitinka

⁸ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2011 p. 11.

⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 2/98.

¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 22/94.

įstatymų lygmenį, nes Lietuvos Respublikos įstatymo¹¹ „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 12 straipsnyje nustatyta, kad „Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys turi Lietuvos Respublikos teritorijoje įstatymo galią“. Remiantis šiomis konstitucinėmis nuostatomis bei tuo, kad Lietuva yra Europos Sąjungos bei įvairių tarptautinių organizacijų narė, įsipareigoja laikytis ir tinkamai įgyvendinti tarptautiniuose teisės aktuose, skirtuose apsaugoti vaiko teises ir įtvirtinti išskirtinį vaiko statusą visuomenėje ir teisinėje sistemoje, nuostatas.

Nacionaliniuose teisės aktuose ir tarptautinės bendrijos leidžiamuose tarptautiniuose dokumentuose yra įtvirtinti su nepilnamečio teisėmis ir teisėtais interesais susiję baudžiamosios justicijos principai bei elgesio su šia pažeidžiamiausia visuomenės grupe standartai. Vaikus saugo visi be išimties tiek nacionaliniai, tiek Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau – JTO) dokumentai, susiję su žmogaus teisėmis. Vaikams turi būti užtikrinta ypatinga apsauga, jų teisėms ir laisvėms teikiamas prioritetas¹². Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos¹³ preambulėje nurodoma, kad Generalinė Asamblėja patvirtina, jog vaiko teises reikia ypač ginti ir nuolat gerinti vaikų padėtį visame pasaulyje ir jų vystymąsi bei auklėjimą taikos ir saugumo sąlygomis. Vaiko, jo teisių ir teisėtų interesų apsaugą kaip vieną iš prioritetinių kiekvienos valstybės ir visuomenės uždavinių pabrėžia Vaiko teisių deklaracijos¹⁴ 1 principas, kuris skelbia, kad kiekvienas vaikas turi naudotis šioje Deklaracijoje nurodytomis teisėmis be jokių išimčių ir skirtumų ar diskriminavimo rasės, odos, spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautybės, socialinės kilmės, turtinės, luomo padėties ar tokių jį patį ar jo šeimą liečiančių aplinkybių pagrindu. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro įsakymo (toliau – Generalinio prokuroro įsakymas dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos)¹⁵ bendrųjų nuostatų antrojoje dalyje nurodyta, kad pagal Vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo¹⁶ 4 straipsnio 1 punktą, Lietuvos

¹¹ Lietuvos Respublikos dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas. *Valstybės žinios*, 1991 m., Nr. I - 1344.

¹² DRAKŠIENĖ, A. Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje. *Teisė*, 2005, Nr. 54, p. 59.

¹³ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. Priimta 1989 m. lapkričio 20 d. Generalinės Asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą (A/44/736 ir Corr. 1). *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60 - 1501.

¹⁴ Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. Paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m. lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija.

¹⁵ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2016 m. kovo 10 d. įsakymo Nr. I - 68 „Dėl Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I - 126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo“.

¹⁶ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 33 - 807.

Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK)¹⁷ 3. 3. straipsnio 1 dalies nuostatas visur ir visada pirmiausia reikia atsižvelgti į vaiko teisėtus interesus, kurie turi būti tinkamai ginami viso baudžiamojo proceso metu. Jungtinių Tautų stantartinių minimalių teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklių (toliau – Pekino taisyklės)¹⁸ 1.3 punkte pabrėžiama būtinybė sumažinti teisinį kišimąsi ir veiksmingai, teisingai bei humaniškai elgtis su nepilnamečiu; 5. 1. punkte skelbiama, kad nepilnamečių justicijos sistema pirmiausia yra skirta užtikrinti nepilnamečio gerovę; 6. 1. punkte įtvirtintas ypatingai svarbus įpareigojimas, reikalaujantis atsižvelgti į skirtingus specialius nepilnamečių poreikius ir esant įvairių priemonių, yra leistina atitinkama diskrecija visų stadijų procesinių veiksmų metu ir įvairiais teisingumo vykdymo nepilnamečiams lygiais, taip pat atliekant tyrimą, priimant sprendimą teisme ir įgyvendinant priimtą sprendimą. Turi būti siekiama, kad nepilnamečių atžvilgiu justicijos sistemos įsikišimo būtinumas būtų sumažintas iki minimumo, nes pats dalyvavimas procese nepilnamečiui asmeniui gali padaryti didelę žalą. Lenkijoje vaikų ir jaunimo teisinės apsaugos sistemoje ypatinga reikšmė teikiama Nepilnamečių bylų proceso įstatymui, kurio nuostatos konkrečiai nurodo, kad elgesys su nepilnamečiais turi būti ne tik auklėjamojo pobūdžio, bet ir nukreiptas į visapusišką jų apsaugą¹⁹. Nepilnamečių teisių ir interesų apsaugos būtinumą pabrėžia ir Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (toliau – Havanos taisyklės)²⁰. Šių taisyklių 1 punkte įtvirtinta, jog nepilnamečių justicijos sistema turėtų užtikrinti nepilnamečių teises ir saugumą, taip pat palaikyti jų fizinę ir intelektualinę gerovę. Šių taisyklių 30. 3. punkte valstybėms keliamas reikalavimas sukurti reguliarių vertinimų tyrimų mechanizmą, kuris būtų integruotas į teisingumo vykdymo nepilnamečiams sistemą, ir rinkti bei analizuoti atitinkamus duomenis ir informaciją tam, kad būtų galima tinkamai įvertinti ir ateityje tobulinti bei reformuoti teisingumo vykdymą nepilnamečių atžvilgiu. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairių (toliau – Rijado gairės)²¹ 5 c punkte pabrėžta, kad oficialių institucijų įsikišimas pirmiausia turi būti naudingas jauno žmogaus interesams.

¹⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74 - 2262.

¹⁸ Jungtinių Tautų standartinės minimalios teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklės (Pekino taisyklės, priimtos 1985 m. lapkričio 29 d.).

¹⁹ SAKALAUSKAS, G., et al. *Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis*. Vilnius, 2000, p. 54.

²⁰ Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havanos taisyklės, priimtos 1990 m. gruodžio 14 d.).

²¹ Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės, priimtos 1990 m. gruodžio 14 d.).

Šie ypatumai reikalingi tam, kad būtent tokia nepilnamečių justicijos sistema leidžia apriboti neigiamus baudžiamojo proceso padarinius nepilnamečiams²². Tarptautinių dokumentų įtvirtinto reikalavimo sukurti veiksmingą nepilnamečių išskirtinį teisinį statusą atitinkančią baudžiamąją sistemą įgyvendinimas negali priklausyti vien nuo valstybės geros valios. Nepilnamečių specifinis statusas baudžiamajame procese *per se* suponuoja, kad turi būti sukurta moderni ir humanizuota nepilnamečių baudžiamoji justicija. Nepilnamečių justicijos standartai yra principinės nuostatos ir jų negalima nepaisyti. Principinių nuostatų, įtvirtintų tarptautiniuose dokumentuose, laikymąsi pabrėžė ir Vokietijos Konstitucinis Teismas. Analogiškos pozicijos laikosi ir Šveicarijos Aukščiausiasis Teismas. Nepilnamečių baudžiamosios justicijos specifiškumo nebuvimas, neaiškus tokio proceso reglamentavimas bei proceso ypatumų netaikymas gali sudaryti palankias sąlygas baudžiamojo proceso normas taikančioms institucijoms ir pavieniams pareigūnams pažeisti nepilnamečio asmens teises ir teisėtus interesus.

Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo laikų buvo pradėta reformuoti sovietiniais laikais galiojusi teisinė sistema, kuri atitiktų demokratinės teisinės valstybės pamatinius principus. Per pastarąjį dešimtmetį išryškėjo valstybės siekis tobulinti nepilnamečių justiciją ir pateikti moksliskai pagrįstus pasiūlymus dėl jos tobulinimo krypčių bei išryškinti šios justicijos ypatumus ir skirtumus nuo paprasto baudžiamojo proceso. Tai patvirtina įvairių nepilnamečių justicijos programų kūrimas bei aktyvi užsienio šalių baudžiamosios justicijos lyginamoji analizė. Nepilnamečių išskirtinio statuso baudžiamajame procese problematika nuodugniai tiriama ir nagrinėjama Lietuvos kriminologų, baudžiamosios teisės mokslininkų, tačiau nepaisant šių pastangų nepilnamečių baudžiamosios justicijos sistema Lietuvoje nėra veiksmingai įgyvendinama ir nesistengiama atskirti specializuotos nepilnamečių baudžiamosios teisenos nuo paprasto baudžiamojo proceso.

Siekiant užtikrinti šių minėtų nepilnamečių justicijai keliamų reikalavimų laikymąsi, būtina apibrėžti nepilnamečių justiciją bei jos subjektų specifiškumą. Iš pradžių tikslinga paaiškinti teisinėje doktrinoje, nacionaliniuose ir tarptautiniuose teisės aktuose bei šiuolaikinėje teismų praktikoje vartojamų žodžių „justicija“, „nepilnamečių justicija“ ir „nepilnamečis“ prasmes. Tarptautinių žodžių žodyne²³ terminas „justicija“ (lot. *justitia* –

²²ŪSELĖ, L. Nepilnamečių justiciją reglamentuojančių teisės aktų daroma: procesiniai aspektai. *Teisės problemos*, 2014, Nr. 4(85), p. 74.

²³Tarptautinių žodžių žodynas [interaktyvus] <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Justicija&wid=9046>, [žiūrėta 2016-01-18].

teisingumas, teisėtumas) reiškia: 1) teisingumą; 2) teismo įstaigų, teisingumo organų sistemą. Teisingumas yra pamatinė visuomenės ir teisinės sistemos vertybė. Tiek baudžiamojo proceso teisės teorijoje, tiek teisės filosofijoje žodis „teisingumas“ – tai proceso kaip visumos vertinimo principas, parodantis vertybinį baudžiamojo proceso pobūdį. Viename iš Konstitucinio Teismo nutarimų²⁴ pateikiama „teisingo proceso“ samprata - tai toks procesas, kurio metu gerbiamos visų proceso dalyvių (šalių) teisės, garantuojama šalių lygybė įstatymui, laikomasi kitų baudžiamojo proceso principų. Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje, BPK 44 straipsnio 5 dalyje, ŽTPLAK 6 straipsnio 1 dalyje, 1966 m. Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių pakto (toliau – TPPTP)²⁵ 14 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas proceso teisingumo (sąžiningumo) principas. Įvairiuose teisės šaltiniuose nepilnamečių justicija yra suvokiama ir vertinama skirtingai. Nepilnamečių baudžiamosios justicijos samprata pagal apimtį yra nagrinėjama siaurąja bei plačiąja prasme. Siaurąja prasme (arba specialioji justicija) nepilnamečių justicija suprantama kaip teisingumo vykdymas nuo teisinės atsakomybės atsiradimo iki jos pasibaigimo²⁶. Būtent siaurąja prasme suvokiama nepilnamečių baudžiamoji justicija apima baudžiamąjį įstatymą pažeidusius nepilnamečius asmenis, ypatingai akcentuojant tokiems nepilnamečiams taikomų baudžiamojo poveikio priemonių tikslumą. Nepilnamečių justicija plačiąja prasme (arba bendroji justicija) suvokiama kaip sritis, kuri apima ne tik teisingumo nepilnamečiams asmenims vykdymą (t.y. reakciją į nepilnamečių padarytus teisės pažeidimus), bet ir nepilnamečių teisių apsaugos ir jų teisės pažeidimų prevencijos aspektus, teisės aktus, kurie reglamentuoja nepilnamečių justiciją, vaikų teises ir interesus ginančias institucijas²⁷. Plačiąja prasme suprantama nepilnamečių justicija apima tuos nepilnamečius, kurie baudžiamajame procese įgyja ne tik įtariamąjį (kaltinamąjį), bet ir nukentėjusiojo bei liudytojo procesinį statusą.

Specialiųjų nepilnamečių baudžiamosios justicijos normų taikymo pagrindas yra tas, kad jos metu dalyvauja nepilnamečiai, turintys išskirtinį procesinį teisinį statusą. Tam, kad nepilnamečių atžvilgiu būtų taikomi specializuoti įstatymai bei nustatomos specialios procedūros, visų pirma, turi būti aiškiai tiek nacionalinėje, tiek tarptautinėje teisės doktrinoje įvardijama, kas yra „nepilnametis“, kaip specialiųjų proceso normų taikymo subjektas.

²⁴Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2, ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 5/98.

²⁵Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77 – 3288.

²⁶BEINORAVIČIUS, D., et al. *Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Situacijos, analizė, išvados ir pasiūlymai*. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 1998, p. 8.

²⁷ *Ibid.*, p. 8.

Lietuvių kalbos žodyne²⁸ „nepilnametis“ - tai nesuaugęs, dar neturintis visų pilietinių teisių asmuo. Generalinio prokuroro įsakymo dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 7. 2. punkte nepilnametis – tai fizinis asmuo, kuriam proceso veiksmo atlikimo metu nėra suėję aštuoniolika metų. CK 2. 5. straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad asmuo laikomas nepilnamečiu iki kol sulaukia pilnametystės, t. y. iki kol jam sueina 18 metų. Kalbant apie šiuos ypatingą statusą turinčius proceso subjektus, pateikiama ne tik „nepilnamečio“ samprata. Vartojamos ir „mažamečio“, „vaiko“, „paauglio“ sąvokos, kurias talpina „nepilnamečio“ samprata. Štai pavyzdžiui 1995 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojus naujajai Olandijos jaunimo baudžiamajai teisei, vietoj anksčiau galiojusios jaunimo baudžiamosios teisės, kuri jaunuolį apibūdino kaip valstybės intervencijos objektą, siekiant apsaugoti vaiko teisę į privatumą, naujoji baudžiamoji teisė nepilnametį apibūdina kaip subjektą, kuris turi jam priskirtas teises, pareigas bei atsakomybę²⁹. Generalinio prokuroro įsakymo dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 7. 1. punkte įtvirtinta, kad „mažametis“ – tai žmogus, kuriam veikos darymo metu nebuvo suėję 14 metų. Generalinio prokuroro įsakymo dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 7. 4. punkte, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 straipsnyje, Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo³⁰ 2 straipsnio 5 punkte yra įtvirtinta „vaiko“ sąvoka. Tai žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip. Analogiška „vaiko“ sąvoka yra minima ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymo³¹ „Dėl nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2011 - 2015 metų programos patvirtinimo“ bendrosiose nuostatose. Vaiko teisių konvencijos 1 straipsnyje taipogi nurodyta, jog vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 - os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo nepilnametystė nepripažinta anksčiau. CK 2. 5. straipsnio 1 dalyje yra nurodyta, kad fizinio asmens galėjimas savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas (civilinis veiksnumas) atsiranda visiškai, kai asmuo sulaukia pilnametystės, t. y. kai jam sueina aštuoniolika metų. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme bei Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme minima formuluotė „išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip“ įtvirtina išimtį iš bendros taisyklės, kad iki

²⁸ Lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus] <http://www.lkz.lt>, [žiūrėta 2016-01-19].

²⁹ SAKALAUSKAS, G., et al. *Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis*. Vilnius, 2000, p. 48.

³⁰ Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 157-7969.

³¹ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2011-2015 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. A1 - 2.

pilnametystės nepilnametis gali turėti tik dalinį civilinį veiksnumą. Nepilnametis gali įgyti visišką civilinį veiksnumą ir nesulaukęs pilnametystės amžiaus. Pavyzdžiui, toks atvejis yra įstatymiškai įtvirtintas CK 2. 9. straipsnio 1 dalyje - „Nepilnametis, sulaukęs šešiolikos metų, jo tėvų, globos (rūpybos) institucijų, jo rūpintojo ar jo paties pareiškimu gali būti teismo tvarka pripažintas visiškai veiksniu (emancipuotas), jeigu yra pakankamas pagrindas leisti jam savarankiškai įgyvendinti visas civilines teises ar vykdyti pareigas. Apie išimtinę nepilnamečiui galimybę įgyti visišką veiksnumą nesulaukus pilnametystės įtvirtina ir CK 3. 14. straipsnio 1 dalyje minima bendroji norma, kad „santuoką leidžiama sudaryti asmenims, kurie santuokos sudarymo dieną yra aštuoniolikos metų“. To pačio straipsnio 4 dalyje yra įtvirtinta išimtis iš 1 dalyje įtvirtintos normos: „teismas, sprenddamas klausimą dėl santuokinio amžiaus sumažinimo, turi teismo posėdyje išklausti norinčio tuoktis nepilnamečio tėvų, globėjų ar rūpintojų nuomonę ir atsižvelgti į jo psichinę bei psichologinę būklę, turtinę padėtį ir svarbias priežastis, dėl kurių būtina sumažinti santuokinį amžių“.

Konstitucijoje nėra reglamentuojama konkreti vaiko amžiaus riba, tačiau įvairiuose kontekstuose yra vartojama „vaiko“ sąvoka. Pavyzdžiui, 26 straipsnio 5 dalis, kuri reglamentuoja religinius, dorovinius įsitikinimus; 38 straipsnio 2, 7, 8 bei 39 straipsnio 1, 3 dalyse kalbama apie šeimos santykius; 39 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtinta ypač svarbi baudžiamajam procesui nuostata, jog nepilnamečius vaikus gina įstatymas.

BK³² nepateikia konkrečių „nepilnamečio“, „vaiko“ sąvokų apibrėžimų. BK 13 straipsnyje yra tik pateikiamos dvi baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos – nuo 14 metų ir nuo 16 metų. BK 13 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta bendroji taisyklė, kad pagal šį kodeksą atsako asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o šio straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais – keturiolika metų. Nepilnamečiai asmenys, kurie iki baudžiamajame įstatyme numatytos nusikalstamos veikos padarymo buvo jaunesni nei 14 metų amžiaus, pagal baudžiamąjį įstatymą neatsako, tačiau remiantis BK 13 straipsnio 3 dalimi jiems Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka gali būti taikomos auklėjamojo poveikio ar kitos priemonės. Tokia Lietuvos baudžiamojoje teisėje egzistuojanti dviguba baudžiamosios atsakomybės amžiaus konstrukcija, kurios taikymo pagrindas yra nusikalstamų veikų sąrašas, nėra pagrįsta ir neatitinka tarptautinių nepilnamečių justicijos standartų. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos³³ „Dėl

³² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89 - 2741.

³³ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec 2008 (11) „Dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kuriems taikomos bausmės ar priemonės“ (priimta 2008 m. lapkričio 5 d.).

Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kuriems taikomos bausmės ar priemonės“ 4 punkte įtvirtintas vienas iš pamatinių principų, kad minimalus baudžiamosios atsakomybės amžius turi būti įtvirtintas įstatyme ir jis neturi būti labai žemas. Pekino taisyklių 4. 1. punkte kalbant apie baudžiamosios atsakomybės amžių ypač pabrėžiama, kad tose teisinėse sistemose, kuriose pripažįstama nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės amžiaus sąvoka, žemiausia šio amžiaus riba neturi būti nustatoma nuo pernelyg jauno amžiaus, atsižvelgiant į emocinę, protinę ir intelektinę jaunuolio brandą. BK 80 straipsnio 2 punkte taipogi nurodyta, jog nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtis yra užtikrinti, kad atsakomybė atitiktų šių asmenų amžių ir socialinę brandą.

Nepilnamečio sampratą lemia du svarbūs komponentai – amžius ir nepilnamečio asmens socialinė, psichofizinė branda. Būtent šie du kriterijai ir yra nepilnamečių baudžiamosios justicijos specialiųjų normų taikymo pagrindas. Nusikalstamos veikos sudėtis yra teorinė abstrakcija ir ji neturėtų būti atskaitos tašku sprendžiant apie būtiną jaunuolio psichinės ir socialinės brandos lygį³⁴. BK komentare teigiama, kad įstatymo leidėjo požiūriu 14 metų sulaukęs asmuo geba suvokti komentuojamo straipsnio 2 dalyje įrašytų veikų pavojingumą bei galimų jam taikyti baudžiamojo pobūdžio suvaržymų reikšmę³⁵. Teiginys, kad kiekvienas asmuo, sulaukęs 16 metų jau yra pasiekęs tokį asmenybės susiformavimo lygį, kuris sudaro galimybę suprasti visų nusikalstamų veikų pavojingumą, o 14 metų asmuo – tik tam tikrų nusikalstamų veikų, yra kritikuotinas ir nepagrįstas. Neteisinga apie konkretaus nepilnamečio asmens socialinę, psichofizinę brandą spręsti vien tik vadovaujantis formaliais kriterijais, o būtent – tik amžiumi. Didžiausias dėmesys turi būti kreipiamas į vaiko socialinę, psichofizinę brandą, kuri sudaro sąlygas nepilnamečiui asmeniui suvokti su juo atliekamų procesinių veiksmų prasmę bei suteikia galimybę suprasti savo veiksmų pavojingumą ir už juos atsakyti. Vaiko teisių deklaracijos preambulėje aiškiai nurodyta, kad atsižvelgiant į tai, jog vaikui, turint galvoje jo fizinį ir protinį nesubrendimą, reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, įskaitant atitinkamą teisinę apsaugą tiek iki gimimo, tiek ir po jo. Pabrėžiant socialinės brandos svarbumą, kai kuriose užsienio šalyse, pavyzdžiui, Vokietijoje, Prancūzijoje yra nustatytas 18 – 21 metų amžiaus asmenų teisinis statusas. Vokietijos baudžiamojoje teisėje vyresnis jaunuolis – tai asmuo, kuris veikos padarymo metu buvo

³⁴SAKALAUSKAS, G. Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai. *Teisės problemos*, 2009, Nr. 2(64), p. 93.

³⁵ABRAMAVIČIUS, A., *et al.* (sudarytojas Prapiestis J.). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. *Bendroji dalis* (1-98 straipsniai) – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 101.

vyresnis nei 18 metų, tačiau dar nebuvo sukakęs 21 metų. Tokiam asmeniui Jaunimo teismo įstatymo normos yra taikomos tik tokiu atveju, jeigu teismas pagal jo išsivystymo lygį pripažįsta jį jaunuoliu. Lietuvos baudžiamojoje teisėje taipogi nepilnamečiams numatyti ypatumai taikomi ir 18 - 20 metų amžiaus jaunuoliams. BK 81 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad teismas turi teisę nuspręsti, kada konkretus asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui. Socialinės brandos svarbumas pabrėžiamas ir Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje³⁶ „Dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens“. Šioje rekomendacijoje yra nurodyta, kad atsižvelgiant į užsitęsusį perėjimą į pilnametystę, turi būti numatyta galimybė su jaunais suaugusiaisiais iki 21 metų amžiaus elgtis panašiai kaip su nepilnamečiais, jei, teisėjo nuomone, jie nėra pakankamai subrendę. Pažymėtina, kad EŽTT byloje *T. prieš Jungtinę Karalystę* taip pat nurodyta, kad su vaiku, apkaltintu nusikalstamos veikos padarymu, turi būti elgiamasi atsižvelgiant ne tik į jo amžių, bet ir į subrendimą bei intelektines ir emocines savybes³⁷. Analogiška taisyklė yra minima ir Vokietijos Jaunimo teismo įstatymo 3 straipsnyje: jaunuolis baudžiamąja tvarka gali atsakyti tik tais atvejais, jeigu veikos padarymo metu savo doroviniu ir protiniu išsivystymu yra pakankamai subrendęs ir gali suvokti savo veikos neteisėtumą ir veikti pagal šį suvokimą. Priklausymas konkrečiau jaunuolio amžiaus grupei yra tik pirmoji baudžiamosios atsakomybės prielaida. Kiekvieną kartą teismui kyla pareiga kruopščiai patikrinti ar jaunuolis yra pasiekęs tokį subrendimo laipsnį, kad galėtų atsakyti baudžiamąja tvarka³⁸. Remiantis tuo, jog Vokietijoje taip pat nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumai taikomi 18 – 20 metų amžiaus jaunuoliams, įstatymuose numatyta, jog jie gali būti teisiami Jaunimo teisme.

Nacionalinių teisės aktų nuostatos ir tarptautiniuose dokumentuose įtvirtinti nepilnamečių baudžiamosios justicijos standartai nepilnamečių teisei apsaugai proceso metu skiria ypatingą dėmesį. Atsižvelgiant į tai, jog nepilnametis proceso dalyvis ne visada gali savarankiškai pasinaudoti įstatymo suteiktomis konkrečiomis teisėmis, įstatyminėmis garantijomis bei vykdyti nustatytas pareigas, valstybei kyla pareiga įtvirtinti aiškų teisinį reglamentavimą, kuris pabrėžtų specifinį nepilnamečio asmens statusą. Tikslus nepilnamečių

³⁶ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2003) 20 „Dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens“ (priimta 2003 m. rugsėjo 24 d.).

³⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *T. prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 5856/72, 1978 m. gruodžio 16 d.

³⁸ SAKALAUSKAS, G., et al. *Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis*. Vilnius, 2000, p. 21.

baudžiamosios justicijos reglamentavimas bei nepilnamečio asmens procesinės padėties įtvirtinimas yra reikšmingas siekiant visapusiškai apsaugoti šių proceso subjektų teises bei teisėtus interesus.

2. Nepilnamečių teisinė padėtis baudžiamajame procese

Analizuojant nepilnamečio teisinio statuso klausimus, ypač akcentuotina jo padėtis baudžiamąjo proceso metu. Baudžiamoji teisena – tai sudėtinga socialinio gyvenimo sritis, kurioje pilnametystės nesulaukę asmenys iš viso neturėtų dalyvauti³⁹. Nuolat atliekami kriminologiniai baudžiamosios justicijos tyrimai parodo, kad nepilnamečiui, susidūrusiam su baudžiamąja justicija, gali būti padaryta didelė žala jo asmenybės formavimuisi tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo nagrinėjimo metu. Nepaisant to, kad Lietuvoje nėra išskiriama specializuota nepilnamečių teisena, nacionaliniai įstatymai ir tarptautiniai dokumentai numato specifinius proceso reikalavimus ir garantijas nepilnamečiams, dalyvaujantiems procesiniuose santykiuose bei pabrėžia ypatingą jų procesinę padėtį.

BPK nėra apibrėžta, kas yra nepilnametis asmuo. Pabrėžiama, kad jaunesniems nei 18 metų asmenims, dalyvaujantiems baudžiamajame procese, taikomos specifinės procesinės taisyklės⁴⁰. Baudžiamąjo proceso metu nepilnametis gali turėti skirtingą procesinį statusą. Jis gali būti suvokiamas kaip baudžiamosios atsakomybės subjektas (turintis įtariamojo (kaltinamojo) procesinį statusą) arba kaip nepilnametis, kuris yra nusikaltimo ar baudžiamąjo nusižengimo, įtvirtinto konkrečioje normos dispozicijoje, objektas (turintis nukentėjusiojo arba liudytojo statusą procese).

Tarp gausių kriminologinių, socialinių bei psichologinių nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos ir baudžiamosios justicijos galimo neigiamo poveikio nepilnamečiui, ypatingas dėmesys yra skiriamas nepilnamečiui, kuris baudžiamajame procese įgyja įtariamojo (kaltinamojo) statusą. Nepaisant to, kad nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisinis statusas nėra konkrečiai reglamentuotas baudžiamąjo proceso įstatyme, įtariamojo (kaltinamojo) procesinę padėtį įtvirtinančios BPK 21 ir 22 straipsnių dispozicijose esančios nuostatos taikomos ir asmenims, kurie nesulaukę pilnametystės amžiaus pažeidė baudžiamąjį įstatymą.

³⁹ Kvalifikacijos kėlimo kursų Nepilnamečių kriminalinė justicija paskaitų medžiaga. Vidaus reikalų ministerija, Vilnius, 2001, p. 195.

⁴⁰ AŽUBALYTĖ, R.; ANCELIS, P.; BURDA, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2005, p. 4

Tam, kad nepilnamečio, turinčio įtariamojo (kaltinamojo) procesinį statusą, bendravimas su oficialiomis institucijomis proceso metu būtų naudingas jauno žmogaus interesams, teisingumo vykdymo sistema turi būti paremta toliau tekste minimais principais.

Visų pirma, svarbu akcentuoti, kad nepilnamečių nusikalstamumas – sudėtinė ir specifinė bendro nusikalstamumo dalis⁴¹. Jaunimo nusikalstamo elgesio universalumas yra akcentuojamas Rijado gairių 5 straipsnio e punkte, kuriame nurodyta, kad nepilnamečių nusikalstamumas yra išskirtinis tuo, jog jaunuolių elgesys, neatitinkantis visuotinių socialinių normų ir vertybių, dažnai yra sudedamoji brendimo ir augimo proceso dalis ir linkęs išnykti savaime daugeliui asmenų, jiems suaugant (gairėse nurodoma, kad vyksta tai, kas vadinama „spontaniniu pagijimu“), Nepilnamečių nusikalstamo elgesio laikinumą akcentavo ir amerikiečių kriminologai Richardas Clowardas ir Lloydas Ohlinas. Jie įžvelgė dalies nepilnamečių galimybę „išaugti“ iš delinkvencijos⁴². Žodis „delinkvencija“ suprantamas kaip teisinių ir socialinių normų pažeidimai, kuriuos daro nepilnamečiai. Šių jaunuolių veikų negalima prilyginti nusikalstamoms, kurias daro suaugusieji, nes tokie pažeidimai byloja apie asmenybės nebrandumą, o ne polinkį nusikalstamam elgesiui⁴³. Palyginus suaugusiųjų ir nepilnamečių nusikalstamą elgesį, nepilnamečių delinkventinis elgesys dažniausiai būna nemotyvuotas, neracionalus, spontaniškas, sukeliantis mažiau ekonominės žalos. Atsižvelgiant į ypatingus nepilnamečių įtariamųjų (kaltinamųjų) biologinės ir socialinės brandos sąlygoto deviacinio elgesio bruožus, atitinkamai ir pati baudžiamosios justicijos politika nepilnamečių delinkventų, turinčių įtariamojo (kaltinamojo) statusą procese, atžvilgiu turi būti organizuojama taip, kad sumažintų galimą neigiamą kriminalinės justicijos įtaką.

Pabrėžtina, kad Lietuvoje nepilnamečių justicijos sistema yra priskiriama teisingumo modeliui (angl. *Justice model*) su tam tikra neokorekcinio modelio (angl. *Neo – correctionalist model*) tendencija⁴⁴. Orientuojamasi į poelgius“, o ne į „poreikius“, jaunas pažeidėjas traktuojamas kaip pareigų ir atsakomybės turėtojas, vyrauja „progresyvus“ baudimas, nėra atskiro nepilnamečių justicijos įstatymo, atskira globos ir kriminalinė jurisdikcija, procedūrų

⁴¹ BEINORAVIČIUS, D., et al. *Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Situacijos, analizė, išvados ir pasiūlymai*. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 1998, p. 44.

⁴² VILEIKIENĖ, E. *Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė*. Vilnius, 2007, p. 6.

⁴³ KERNER, Hans Jurgen. *Kriminologija: Slovar – spravočnik. Moskva: Norma*. 1998, p. 62 - 63.

⁴⁴ SAKALAUSKAS, G. Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai. *Teisės problemos*, 2009, Nr. 2(64), p. 98.

formalumas, minimalus dėmesys resocializacijos priemonių taikymui⁴⁵. Tokia nepilnamečių, turinčių įtariamojo (kaltinamojo) procesinį statusą teisinė sistema yra mažai orientuota į jauno asmens asmenybę, socializaciją bei ugdymą ir neatitinka tarptautinių standartų reikalavimų.

Svarbu tai, kad proceso metu negali būti taikomos vien tik kontrolės ir atsakomybės priemonės. Taikant konkrečias poveikio priemones turi būti siekiama pašalinti socialinės integracijos trūkumą. Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad valstybės dalyvės pripažįsta kiekvieno vaiko, kuris, kaip manoma, yra baustinas pagal baudžiamuosius įstatymus, kaltinamas ar pripažįstamas kaltu, teisę, kad elgesys su juo proceso metu būtų toks, kuris ugdytų jo orumą ir reikšmingumą, pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, kad būtų atsižvelgiama į jo amžių ir siekiama padėti jam reintegruotis bei atlikti naudingą vaidmenį visuomenėje. Tam, kad baudžiamojo proceso metu institucijų atliekami procesiniai veiksmai su nepilnamečiu įtariamuoju (kaltinamuoju) būtų nukreipti ne į baudimą, o į resocializaciją, pabrėžia ir TPPTP. Šio tarptautinio teisės akto 14 straipsnio 4 dalyje nurodyta, kad nepilnamečių justicijos sistema turi būti nukreipta į nepilnamečių gerovę ir užtikrinti, kad bet kuri reakcija į tariamą ar pripažintą nepilnametį pažeidėją būtų proporcinga jo asmenybei ir tariamam ar nustatytam nusikaltimui bei atsižvelgti į siekį pataisyti nusikaltusį asmenį. Pekino taisyklių 5 straipnyje taipogi pabrėžiama nepilnamečio gerovė, stengiantis išvengti vien baudžiamųjų sankcijų. Šios paminėtos nuostatos apie resocializaciją ir pagalbą nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam) proceso metu sudaro socialinės gerovės modelio (angl. *welfare model*) turinį. Remiantis šiuo modeliu, orientuojamasi į „poreikius“, ne į „poelgius“; akcentuojama pagalba nepilnamečiui; taikomos resocializacijos priemonės; pozityvus poveikis (angl. *treatment*), o ne griežtas baudimas ir auklėjimas; lanksti baudžiamojo proceso institucijų, pareigūnų diskrecija; proceso metu atliekamų procedūrų neformalumas. Šis modelis pabrėžia esminius baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnametis įtariamasis (kaltinamasis) reikalavimus, išryškina procesinę padėtį, asmenybę bei antisuomeninio elgesio pašalinimo būtinumą⁴⁶. Tokia socialinės gerovės modelio koncepcija yra taikoma pavyzdžiui, Belgijos jaunimo apsaugos sistemoje. Jos būtinumas yra pabrėžtas ir Prancūzijos 1945 metų, 1969 metų. Vaikų ir jaunimo akte.

⁴⁵CAVADINO, M.; DIGNAN, J. *Penal systems. A comparative approach*. London, Thousand Oaks, New Delhi, 2006, p. 201.

⁴⁶ MICHAILOVIČ, I. *Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas*. Mokomoji knyga. Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 33.

Nepilnamečių rehabilitacijos priemonių taikymo svarbumas akcentuojamas ir Italijos nusikaltusių nepilnamečių sistemoje⁴⁷.

Pabrėžiamas proceso, kuriame dalyvauja nepilnametis įtariamasis (kaltinamasis), formalumų netaikymas. Pekino taisyklių 6. 1. punkte nurodoma, kad atsižvelgiant į specialiuosius nepilnamečių poreikius ir esant įvairių priemonių, yra leistina atitinkama diskrecija visų stadijų procesinių veiksmų metu ir įvairiais teisingumo vykdymo nepilnamečiams lygiais, tiek atliekant ikiteisminį tyrimą, tiek priimant sprendimą teisme ir jį įgyvendinant. Pekino taisyklių 3. 1. punkte taipogi įtvirtinta procese dalyvaujančių institucijų, pareigūnų veiksmų laisvė, kurios atsiradimui sąlygas sudaro lanksti teisinė bazė. Šiame punkte akcentuojama būtinybė sumažinti teisinį kišimąsi ir veiksmingai, teisingai bei humaniškai elgtis su įstatymą pažeidusiu nepilnamečiu. Turi egzistuoti didelė diskrecinė valdžia teikiant nepilnamečiui pagalbą, globą, taikant resocializacijos priemones, terapijos - auklėjimo poveikį⁴⁸. Jungtinių Tautų veiksmų gairių dėl vaikų baudžiamosios justicijos sistemoje⁴⁹ 15 punkte nurodyta, kad kiek tik įmanoma su teisę pažeidusiais vaikais bylose turi būti taikomi neformalūs sprendimo mechanizmai, įskaitant mediaciją, atkuriamąjį teisingumą, ypač procesuose, kuriuose yra žinomos aukos. Pavyzdžiui, Austrijos Jaunimo teismo įstatymo 7 straipsnyje reglamentuojamas ikiteisminis sutaikymas. Tai viena iš pagrindinių sąlygų, kuri leidžia nepradėti nepilnamečio asmens baudžiamojo persekiojimo. Pagrindinis ikiteisminio sutaikymo tikslas yra sureguliuoti kaltininko ir nukentėjusiojo tarpusavio santykius išvengiant teismo nagrinėjimo ir užtikrinti nukentėjusiajam žalos atlyginimą⁵⁰.

Viena iš labiausiai akcentuojamų tarptautiniuose nepilnamečių justicijos standartuose resocializacijos priemonių, taikomų nepilnamečiams įtariamiesiems yra diversijos (angl. *diversion*) taikymas. Sąvoka „diversija“ suprantama kaip: 1) nukreipimas; 2) atitraukimas; 3) kitokios krypties suteikimas. Tai tam tikras procesas, kurio metu yra apribojama jauno teisės pažeidėjo galimybė patekti į nepilnamečių teisingumo vykdymo sistemą, nepašalinant teisingumo vykdymo sistemoje veikiančių institucijų ir pareigūnų galimybės taikyti neformalias poveikio nepilnamečiams pažeidėjams priemones. Pavyzdžiui, Vokietijoje egzistuojančios diversijos koncepcijos nuostatos suteikia galimybę skirti nepilnamečiui

⁴⁷ *Ibid.*, p. 33.

⁴⁸ MICHAILOVIČ, I. *Viktimologijos raida ir perspektyvos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 59.

⁴⁹ Jungtinių Tautų veiksmų gairės dėl vaikų baudžiamosios justicijos sistemoje (priimtos 1997 m. liepos 27 d.).

⁵⁰ SAKALAUSKAS, G., et al. *Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis*. Vilnius, 2000, p. 39.

įvairius įpareigojimus: atlyginti žalą, atsiprašyti nukentėjusiojo, sumokėti tam tikrą pinigų sumą visuomenės naudai⁵¹. BPK taip pat yra numatomas diversijos institutas. BPK 212 straipsnyje yra nurodyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, matydamas galimybę nutraukti ikiteisminį tyrimą gali kreiptis į prokurorą, kuris gali nutraukti bylą nepilnamečiui įtariamajam prieš tai įvertinęs bylos aplinkybes, įtariamojo, nukentėjusiojo pozicijas bei viešąjį interesą. Analogiškos nuostatos, reglamentuojančios diversijos institutą teismo nagrinėjimo metu įtvirtintos BPK 235, 254 straipsniuose. Diversijos procedūrų taikymo galimybė policijos ir prokuratūros lygiuose minima ir Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje⁵² „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“, Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje⁵³ „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“. Diversija yra siejama su baudžiamojo proceso tikslingumo principu. Šis principas atleidžia teisėsaugos pareigūnus nuo pareigos užtikrinti, jog už kiekvieną padarytą nusikalstamą veiką būtų skiriama bausmė⁵⁴. Pavyzdžiui, Lenkijoje siekiant, kad nepilnametis būtų kuo greičiau reintegruotas į visuomenę, yra numatytas diversijos institutas. Lenkijoje „diversija“ taip pat yra suprantama kaip alternatyva oficialiam procesui. Siekiant, kad nepilnamečiui nebūtų sukeltos neigiamos teisingumo vykdymo sistemos pasekmės, reikia stengtis pastarajam taikyti kitas teisingumo vykdymo priemones⁵⁵.

Kalbant apie pagrindinius elgesio su nepilnamečiais įtariamaisiais (kaltinamaisiais) baudžiamajame procese principus taip pat labai svarbu akcentuoti, kad būtent diversija leidžia išvengti tinklo išplėtimo (angl. *net widening*) proceso, t.y. kuomet išplečiamos teisinės sistemos ribos ir didėja proceso formalumo atsiradimo tikimybė. Kartu paminėtina ir tai, kad diversija leidžia apsaugoti nepilnametį nuo stigmatizacijos. Konstitucijos 22 straipsnyje, BPK 44 straipsnio 9 dalyje, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos⁵⁶ 12 straipsnyje, TPPTP 17 straipsnyje, ŽTPLAK 8 straipsnyje, Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos⁵⁷ „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“ 8 punkte, Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje „Dėl Europos taisyklių taikant

⁵¹ *Ibid.*, p. 68.

⁵² Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (99) 19 „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“.

⁵³ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“ (priimta 1987 m. rugsėjo 17 d.).

⁵⁴ GODA, G. *Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese*. Kvalifikacijos kėlimo kursų „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ paskaitų medžiaga. Vilnius, 2001.

⁵⁵ SAKALAUSKAS, G., *et al. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis*. Vilnius, 2000, p. 62.

⁵⁶ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.

⁵⁷ Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1987 m. rugsėjo 17 d. rekomendacija Nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“ (priimta 1987 m. rugsėjo 17 d.).

bausmes ir priemonės nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kuriems taikomos bausmės ar priemonės“ 16 punkte ir kt. yra įtvirtinta viena iš pamatinių asmens teisių į asmeninio gyvenimo neliečiamumą. Ši proceso subjektui garantuojama teisė yra minima ir Vaiko teisių konvencijos 16 straipsnyje bei Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 10 straipsnyje. Vaiko, dalyvaujančio baudžiamajame procese, teisė į privatumą numato ir Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnis, kuriame nurodyta, kad turi būti ginamas kiekvieno vaiko, įtariamo, kaltinamo ar pripažinto kaltu nusikaltimo padarymu, privatumas tiek vykstant baudžiamajam procesui, tiek po jo. Pekino taisyklių 8.1 ir 8.2 punktuose taipogi akcentuojama, kad nepilnamečio privatumas turi būti gerbiamas visose proceso stadijose, siekiant išvengti žalos jam dėl netinkamo pavišimo ar įvardijimo; neturi būti viešinama jokia informacija, kuri leistų identifikuoti nepilnametį pažeidėją. Rijado gairėse įtvirtintas reikalavimas kriminalinės justicijos pareigūnams vengti nepilnametį asmenį laikyti nusikaltėliu ir bausti jį už elgesį, kuris nesukelia didelės žalos tiek jo vystymuisi, tiek aplinkiniams. Justicijos pareigūnų atliekamas „žymėjimo procesas“ įvardijant nepilnametį „teisės pažeidėju“ gali skatinti elgtis deviantiškai ir priimti tam tikro nepageidaujamo elgesio modelį. Atkreiptinas dėmesys, jog neigiamus „etikečių klįjavimo“ proceso padarinius gali atlikti ir žiniasklaida per įvairias informavimo priemones. Pekino taisyklių 8 straipsnyje yra išakmiai pabrėžiama, kad svarbu apsaugoti nepilnamečius nuo priešiško poveikio, kuris gali kilti paskelbus žiniasklaidoje informaciją apie bylą (pavyzdžiui, viešai paskelbus jaunų pažeidėjų, tiek įtariamųjų, tie nuteistųjų vardus ir pavardes). Pekino taisyklių 21. 1. ir 21. 2. punktuose taip pat yra įtvirtinta nuostata, kad protokolai dėl nepilnamečio pažeidėjo laikomi griežtai konfidencialiai ir trečiajai šaliai neskelbiami. Su tokiais protokolais gali susipažinti tik asmenys, kurie yra tiesiogiai susiję su sprendimu byloje, ir kiti teisėtai įgalioti asmenys bei pabrėžiama, kad protokolai dėl nepilnamečių pažeidėjų neturėtų būti naudojami per suaugusiųjų teisminių nagrinėjimą po to einančiose bylose, su kuriomis yra susijęs tas pats nepilnametis pažeidėjas. EŽTT byloje *T. prieš Jungtinę Karalystę* akcentuojama Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“⁵⁸ tarptautinė tendencija, kuri įtvirtina draudimą pavišinti bet kokią informaciją, kuri leistų identifikuoti nepilnametį pažeidėją. Didesnė teisės į privatumą garantija yra numatyta ir BPK 177 straipsnyje.

⁵⁸ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“ (priimta 1987 m. rugsėjo 17 d.).

Nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam) turi būti užtikrinta teisė į greitą ikiteisminio tyrimo organizavimą, atlikimą bei baudžiamosios bylos nagrinėjimą. Minėtos Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos 4 punkte įtvirtintas reikalavimas užtikrinti, kad būtų vengiama bet kokio nereikalingo delsimo, siekiant užtikrinti, kad byla bus efektyvi auklėjimo prasme. Šis principas yra įtvirtintas ir TPPTP 10 straipsnio 2 dalies b punkte nurodant, kad kaltinami nepilnamečiai turi būti perduoti taip greitai, kaip tik tai įmanoma tam, kad būtų priimtas galutinis sprendimas. Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 2 dalies b punkto iii papunktyje minimas protingas laikas. JTO Žmogaus teisių komitetas nurodė, jog valstybės pareiga kaip tik įmanoma greičiau išnagrinėti nepilnamečio bylą yra besąlyginė⁵⁹. Pekino taisyklių 20 punktas taipogi kalba apie nereikalingo vilkinimo išvengimą. Šių taisyklių 20. 1. punkte nurodoma, kad kiekviena byla nuo pat pradžių turi būti nagrinėjama reikiamu laiku, be nereikalingo vilkinimo. Minėtų taisyklių komentare nurodoma, kad nesilaikant proceso greitumo, nepilnamečiui gali būti sunku ar net neįmanoma susieti procedūros ir sprendimo su pažeidimu tiek intelekto požiūriu, tiek psichologiškai.

Nepilnamečio įtariamojo atžvilgiu gali būti taikomos tik tokios procesinės prievartos priemonės, kurios atitinka *de jure* BPK 11 straipsnyje įtvirtinto proporcingumo principą. BPK 11 straipsnio 2 dalis imperatyviai draudžia tyrimo veiksmų metu naudoti smurtą, grasinti, atlikti žmogaus orumą žeminančius bei sveikatai kenkiančius veiksmus. Remiantis BPK 127 straipsnio 2 dalimi, nepilnamečių suėmimas ikiteisminio tyrimo metu negali būti ilgesnis nei 12 mėnesių. Remiantis Havanos taisyklių 1 ir 17 straipsniais, Rijado gairių 46 straipsniu, vaiko areštas, sulaikymas bei įkalinimas turi būti vykdomi tik laikantis įstatyme nustatytų pagrindų ir taikomi kaip kraštutinė priemonė bei atliekami per kuo trumpiausią laiką.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, jaunas amžius, psichofiziniai kriterijai, biologinė ir socialinė branda reikalauja ypatingo elgesio su nepilnamečiais, padariusiais baudžiamojo įstatymo normoje įtvirtintą nusikalstamą veiką, poreikį.

Baudžiamojo proceso metu atliekamų procesinių veiksmų metu dalyvauja ir nepilnamečiai, turintys nukentėjusiojo ar liudytojo procesinį statusą. Nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu nepilnamečių nukentėjusiųjų ir liudytojų procesinei padėčiai baudžiamojo proceso metu yra skiriamas ypatingas dėmesys. Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės

⁵⁹ BUEREN, G. *The international Law on the Rights of Child*. – Dordrecht, Boston, London, 1995, p. 180.

tarybos rezoliucija⁶⁰ priimtų vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairių 10 punkte skelbiama, kad elgesys su vaikais – nusikaltimo aukomis ir liudytojais turi būti grindžiamas jų globa ir poreikių tenkinimu viso proceso metu.

BPK 28 straipsnio 1 dalyje pateikta nukentėjusiojo sąvoka. Nukentėjusiuoju pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika yra padaryta fizinės, turtinės ar moralinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi. Analogiška nukentėjusiojo samprata pateikiama ir Generalinio prokuroro įsakymo⁶¹ „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“ 2. 3. punkte. Atkreiptinas dėmesys, kad teisinėje doktrinoje, norminiuose teisės aktuose, teismų praktikoje šalia „nukentėjusiojo“ sąvokos vartojamas ir kitas terminas – „nusikaltimo auka“. 1985 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos deklaracijos⁶² „Dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms“ 1 straipsnyje terminas „nusikaltimo auka“ suprantamas kaip asmuo, kuriam individualiai arba kolektyviai, pažeidžiant galiojančius valstybių narių nacionalinius baudžiamuosius įstatymus, taipogi ir draudžiančius nusikalstamą piktnaudžiavimą valdžia, veikimu ar neveikimu buvo padaryta nuostolių, apimančių kūno sužalojimus arba moralinę žalą, emocinius išgyvenimus, materialinę žalą arba esminį pagrindinių žmogaus teisių pažeidimą. Europos Sąjungos Tarybos priimto pamatinio sprendimo⁶³ „Dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos“ 10 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad asmuo laikomas auka, kai tik kompetentingos institucijos gauna duomenų, kad jis galėjo nukentėti nuo nusikalstamos veikos. Vaiko teisių konvencijoje vaiko, esančio auka, samprata formuluojama taip: vaikas, tapęs bet kokio pobūdžio nesirūpinimo, išnaudojimo, piktnaudžiavimo, kankinimo ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar baudmės ginkluotų konfliktų auka. Lenkijos Baudžiamojo proceso kodekso 49 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad fizinis asmuo, kurio gerovė tiesiogiai pažeista ar kyla pavojus dėl nusikaltimo, baudžiamajame procese yra pripažįstamas nukentėjusiąja šalimi⁶⁴.

⁶⁰ Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos 2005 m. liepos 22 d. rezoliucijos Nr. E/CN.15/2005/14 Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairės.

⁶¹ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. I-63 „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“.

⁶² Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos deklaracija „Dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms“ (priimta 1985 lapkričio 29 d.).

⁶³ Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas „Dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos“ (priimtas 2009 m. kovo 26 d.).

⁶⁴ *Pouczenie o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym* (Dz. U. z 2015 r. poz. 848).

BPK 28 straipsnio 1 dalyje nėra įtvirtintas ir apibrėžtas nepilnamečio, kaip nusikalstamos veikos aukos, teisinis statusas. Minimame straipsnyje yra apsiribojama tik „nukentėjusiojo“ sąvoka, pabrėžiant jo teisinio statuso baudžiamajame procese įgijimo faktinį ir teisinį pagrindus. BPK 28 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas faktinis pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindas nurodo, kad asmeniui nusikalstama veika (ar tai būtų nusikaltimas, ar baudžiamasis nusižengimas) yra padaryta fizinė, turtinė, moralinė žala. Tuo tarpu faktinis (juridinis) pagrindas - tai ikiteisminio tyrimo institucijoje dirbančio pareigūno ar teisėjo priimtas procesinis sprendimas, kuris yra įtvirtinamas viename iš šių procesinių dokumentų – nutarime arba nutartyje. Nuo to momento, kai ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimas ar teismo nutartis yra įforminamas, nukentėjusysis įgyja visas jam proceso metu garantuojamas teises ir pareigas, numatytas šio straipsnio 2 dalyje.

Sistemiškai aiškinant šią įstatyminę nuostatą, nukentėjusiuoju nuo nusikalstamos veikos gali būti ne tik pilnamečiai asmenys, bet ir asmenys, kurie yra nesulaukę pilnametystės amžiaus. Pagal Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos rezoliucija⁶⁵ priimtas vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gaires, asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju nepriklausomai nuo jo amžiaus, fizinės ar psichinės būklės, veiksnio, pilietybės bei kitų aplinkybių. Šių gairių nuostata yra paminėta ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) jurisprudencijoje⁶⁶. Šioje nutartyje pabrėžta, kad nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamajame procese turi būti pripažintas tas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika tiesiogiai buvo padaryta turtinės ir (ar) neturtinės (fizinės, moralinės) žalos. Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu fizinis asmuo pripažįstamas nepriklausomai nuo to asmens amžiaus, veiksnio, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių. Remiantis šia nuostata bei analizuojant BPK 28 straipsnio dispozicijos turinį galima daryti išvadą, kad asmens kaip nukentėjusiojo procesinio statuso įgijimas nėra ribojamas aukščiau paminėtomis formaliomis aplinkybėmis.

Teisinėje doktrinoje sąvoka „nusikaltimo auka“ yra pateikiama ir viktimologijos kriminologiniuose tyrimuose. Bendrojoje viktimologijos doktrinoje pagal tyrimų kryptį išskiriama juvenalinė viktimologija (angl. *juvenile* – nepilnametis, lot. *victima* – auka, gr. – *logos* – mokslas). Šios doktrinos vienas iš pagrindinių tyrimo objektų yra vaikai kaip

⁶⁵ Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos rezoliucija 2005/20 priimtos Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairės (priimtos 2005 m. liepos 22 d.).

⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 252/2007).

nusikaltimų aukos. Juvenalinė viktimologija tiria smurtą, prievartą bei kitus neigiamą poveikį patyrusius naujagimius, mažamečius, vaikus, nepilnamečius. Tai vaikai, nukentėję nuo nusikalstamų veikų ar kitų teisės pažeidimų buitinio, šeiminio smurto, prekybos žmonėmis aukos⁶⁷. Įstatymas įtvirtina neatidėliotiną aukos pripažinimą nukentėjusiuoju, kai būtina nedelsiant patikrinti pateiktus duomenis ir imtis atitinkamų procesinių veiksmų siekiant pašalinti arba bent jau sumažinti nusikaltimo padarinius nepilnamečiui⁶⁸. Todėl esant duomenų apie nusikalstamą veiką prieš nepilnametį asmenį, turi būti nedelsiant pradėtas baudžiamasis procesas ir šis labiausiai pažeidžiamas proceso dalyvis be nepateisinamo delsimo turi įgyti nukentėjusiojo statusą.

BPK nėra suformuluota ir apibrėžta liudytojo sąvoka. Analizuojant teisinę doktriną, teismų praktiką galima išvelgti tik tam tikrus šio baudžiamojo proceso subjekto sąvokos apibrėžimo kriterijus. Turimas omenyje momentas, nuo kurio šis asmuo tampa liudytoju, jo teises, pareigas bei atsakomybei kilti būtinus pagrindus. Nepaisant to fakto, kad mokslinėje literatūroje, teismų praktikoje šiam proceso subjektui nėra skiriamas pakankamas dėmesys, liudytojo esmės suvokimas yra aktualus, nes šis subjektas užima vieną iš pačių svarbiausių pozicijų įrodinėjimo procese. Kaip minėta anksčiau, BPK nėra pateikta konkreti liudytojo sąvoka, o tik suformuluojamas juridinis pagrindas, kuriam esant šis subjektas įgyja procesinį statusą. BPK 78 straipsnyje nurodoma, kad kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. Europos Tarybos rekomendacijoje⁶⁹ „Dėl liudytojų ir asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, apsaugos“ yra pateikiama tokia liudytojo sąvoka – tai bet koks asmuo, kuris žino baudžiamajam procesui svarbią informaciją, apie kurią jis yra davęs parodymus bei gali duoti parodymus (nepaisant jo statuso ir tiesioginių ar netiesioginių, žodinių ar rašytinių parodymų atsižvelgiant į nacionalinę teisę). Europos Tarybos rezoliucijoje⁷⁰ „Dėl liudytojų apsaugos kovoje su tarptautiniu organizuotu nusikalstamumu“ nesiekama apibrėžti, kaip suprantamas liudytojas, bet stengiamasi išryškinti tokio subjekto, kuriam gali kilti grėsmė, apsaugos taikymo būtinumą. EŽTT

⁶⁷ČESNAITYTĖ, I., *et al. Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. Nusikalstamumo prevencijos centras, p. 75.

⁶⁸ USCILA, R. *Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas*, p. 18.

⁶⁹Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. REC (2005) 9 „Dėl liudytojų ir asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, apsaugos“.

⁷⁰ Europos Tarybos Ministrų komiteto rezoliucija „Dėl liudytojų apsaugos kovoje su tarptautiniu organizuotu nusikalstamumu“ (priimta 1995 m. lapkričio 23 d.).

sprendime *Kostovski prieš Nyderlandus*⁷¹ pateikta santykinai išsami liudytojo sąvoka. Šiame sprendime akcentuojama, kad liudytojas, kuris gali savarankiškai interpretuoti jam žinomą informaciją, yra tas proceso dalyvis, kuris žinodamas tam tikras aplinkybes ar faktus, suteikia visą jam žinomą ir suvokiamą informaciją apie tiriamąjį įvykį. Pabrėžiama, kad liudytojo statusą gali turėti bet kuris asmuo, kuris gali teisingai suprasti ir atkurti galimai reikšmingus praeityje buvusius įvykius.

Nepilnamečio nukentėjusiojo, liudytojo procesinis statusas yra ypatingas, nes nepilnametis dėl pernelyg jauno amžiaus, biologinės, socialinės brandos negali pilnai suprasti su jais atliekamų procesinių veiksmų prasmės ir tikslingumo, todėl siekiant apsaugoti ir užtikrinti jų apsaugą, yra numatoma išskirtinė šių subjektų teisinė padėtis ir proceso ypatumai dėl šių asmenų. Atsižvelgiant į tai, kad nepilnamečiui nukentėjusiajam bei nepilnamečiui liudytojui gali būti sudėtinga pasinaudoti visomis įstatymuose įtvirtintomis teisėmis bei garantijomis, ypatinga apsauga numatyta Vaiko teisių deklaracijoje, Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, TPPTP, 1924 m. Ženevos vaiko teisių deklaracijoje, specializuotų įstaigų bei tarptautinių organizacijų, užsiimančių vaikų gerovės klausimais, įstatuose, kituose tarptautiniuose dokumentuose. Paminėti keletas iš svarbesnių proceso ypatumų, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, turintys nukentėjusiojo bei liudytojo procesinį statusą.

Akcentuojama ypatinga apsauga nuo diskriminacijos. BPK 6 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta pamatinė taisyklė, kad teisingumas baudžiamosiose bylose bus pasiektas tik tuo atveju, kai įstatymui ir teismui visi asmenys bus lygūs nepaisant kilmės, socialinės ir turinės padėties, tautybės, rasės, lyties, išsilavinimo, kalbos, religinių ar politinių pažiūrų, veiklos rūšies ir pobūdžio, gyvenamosios vietos ir kitų svarbių aplinkybių. Tai reiškia, kad nepilnamečiams asmenims, dalyvaujantiems baudžiamajame procese ir įgijusiems atitinkamą procesinę padėtį, negali būti ribojama galimybė naudotis įstatymuose įtvirtintomis jiems priklausančiomis teisėmis motyvuojant pernelyg jaunu amžiumi. Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairėse nurodoma, kad kiekvienas nepilnametis asmuo turi teisę, kad su juo būtų elgiamasi kaip su asmeniu, sugebančiu tinkamai suvokti praeityje įvykusio įvykio aplinkybes ir turi būti garantuota, kad jo parodymai bus tinkamai ir visapusiškai įvertinti ir nebus iš anksto preziumuojama, kad jo parodymai yra nepakankami, netikslūs dėl tokio asmens jauno amžiaus ar brandos lygio.

⁷¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Kostovski prieš Nyderlandus*, Nr. 11454/85, 1989 m. lapkričio 20 d.

Minėtose gairėse taip pat nurodoma teisė būti išklausytam ir pareikšti savo nuomonę bei abejonas, o savo ruožtu baudžiamajame procese dalyvaujantys specialistai turi taikyti visas įmanomas priemones ir užtikrinti, kad nepilnametis nukentėjusysis bei nepilnametis liudytojas galėtų laisvai, savo nuožiūra išreikšti savo nuomonę ir abejonas dėl jų dalyvavimo baudžiamajame procese.

Turi būti užtikrinama nepilnamečio nukentėjusiojo bei liudytojo teisė į informaciją. BPK 45 straipsnyje įtvirtinta pareiga išaiškinti proceso dalyviams, kokias procesines teises jie turi bei užtikrinti galimybę jomis tinkamai pasinaudoti. Nepilnametis ir jo atstovas turi būti informuojami apie galimybę gauti teisinę pagalbą baudžiamojo proceso metu, taipogi teisę į žalos atlyginimą. Nepilnamečiams, kurie yra patyrę turtinės ar neturtinės žalos dėl nusikalstamos veikos, yra garantuojama specifinė teisė į žalos atlyginimą, įtvirtinta BPK 117 straipsnyje. Šiame straipsnyje nurodoma, kad prokuroras, palaikantis kaltinimą, privalo pareikšti teisme civilinį ieškinį, jeigu šis nepareikštas tais atvejais, kai nusikalstama veika padaryta žalos valstybei arba asmeniui, kuris dėl nepilnametystės, ligos, priklausomybės nuo kaltinamojo ar dėl kitų priežasčių negali ginti savo teisėtų interesų teisme. Ši nuostata minima ir LAT nutartyje⁷². Pareigūnai, kurie tiria nusikalstamas veikas žmogaus gyvybei, sveikatai, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, dėl kurių nukentėjo nepilnamečiai asmenys, privalo informuoti pastarųjų atstovus pagal įstatymą apie teisę gauti kompensaciją dėl patirtos turtinės ir neturtinės žalos⁷³. Baudžiamojo proceso įstatyme taip pat įtvirtinta nepilnamečio nukentėjusiojo procesinė garantija, kad tais atvejais, kai kaltinamasis arba už jo veiksmus materialiai atsakingi asmenys neturi lėšų žalai atlyginti, įstatymų nustatyta tvarka ši žala gali būti kompensuojama iš valstybės lėšų (BPK 118 straipsnis). Smurtiniais nusikaltimais padarytos turtinės bei neturtinės žalos kompensavimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas⁷⁴. Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairių 35 punkte taip pat numatyta procesinė galimybė nepilnamečiams nukentėjusiesiems ir liudytojams visais įmanomais atvejais numatyti atlygį, užtikrinant visišką kompensaciją, reintegraciją ir restituciją. Atlygio gavimo ir priverstinio

⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 252/2007).

⁷³ AŽUBALYTĖ, R.; ANCELIS, P.; BURDA, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2005, p. 10.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 85-3140.

išieškojimo tvarka turi būti lengvai prieinama, atsižvelgiant į vaikų interesus. Remiantis Lenkijos BK 39 straipsnio 5 dalimi, taip pat nustatyta pareiga kompensuoti nuo nusikalstamos veikos patirtą žalą.

Nepilnamečio nukentėjusiojo bei liudytojo teisė į asmeninį gyvenimą ir asmens duomenų apsaugą yra taip pat reikšminga. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 10 straipsnio 1 ir 2 dalyse yra įtvirtinta vaiko teisė į asmeninį gyvenimą, bendravimą, susirašinėjimo slaptumą, asmens neliečiamybę ir laisvę bei imperatyvus draudimas kankinti, žaloti vaiką, žeminti jo garbę ir orumą, žiauriai su juo elgtis. Vaiko teisių konvencijos 16 straipsnio 1 ir 2 dalyse, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 10 straipsnyje yra įtvirtintos analogiškos nuostatos. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas⁷⁵ taip pat įtvirtina draudimą skleisti informaciją apie nepilnamečius, kuri gali daryti neigiamą įtaką nepilnamečių vystymuisi. Šio įstatymo 6 straipsnio 1-5 punktuose yra išvardintas nepilnamečiui neigiamą poveikį galinčios sukelti neskelbtinos informacijos, susijusios su asmens duomenimis, sąrašas, kurio 1 punkte nurodytas draudimas skelbti nuo nusikalstamos veikos arba kitų teisės pažeidimų nukentėjusio nepilnamečio (aukos) asmens duomenis, pagal kuriuos galima nustatyti jo asmens tapatybę. Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairių 26 punkte konkrečiai įtvirtinta nepilnamečių aukų ir liudytojų pirmumo teisė pasinaudoti savo asmeninio gyvenimo apsauga. Šių gairių 27 punkte nurodyta, kad bet kokia informacija, kuri yra susijusi su nepilnamečiu, dalyvaujančiu baudžiamojo proceso metu, bus apsaugota tik tuo atveju, jeigu bus laikomasi konfidencialumo ir informacijos neviešinimo, o būtent: tai tokia informacija, kuri leidžia nustatyti nepilnamečio, dalyvaujančio baudžiamajame procese, asmenybę. Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinio protokolo dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos⁷⁶ 8 straipsnio 1 dalies e punkte nurodyta, kad siekiant apsaugoti nepilnamečio nukentėjusiojo teisę į privatą gyvenimą, turi būti užtikrinta, kad nebus atskleista jo tapatybė ir pagal nacionalinę teisę bus imtasi priemonių, kad nebūtų nederamo informacijos platinimo nepilnamečių baudžiamųjų bylų tyrimo ir nagrinėjimo stadijose, dėl kurio galėtų būti nustatyta nukentėjusiųjų vaikų tapatybė. Praktikoje vis dažniau susiduriama su nepilnamečio asmens duomenų apsaugos

⁷⁵ Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 91 - 3890.

⁷⁶ Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinis protokolas dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 108 - 4037.

teisinio reglamentavimo spraga. Proceso subjektams, dirbantiems su nepilnamečiais vis dar trūksta rekomendacijų, metodinių taisyklių bei kvalifikuotų mokslinių tyrimų, kaip tinkamai užtikrinti nepilnamečio asmens teisę į duomenų apsaugą, nėra aiški tokių duomenų rinkimo, tvarkymo ir naudojimo tvarka. BPK 181 straipsnyje yra įtvirtinta proceso dalyvių teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis bei prokuroro teisė atsisakyti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, taip pat atsisakyti leisti daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus, jeigu prokuroro nuomone, toks susipažinimas pakenktų ikiteisminio tyrimo sėkmei. Atsisakydamas prokuroras privalo surašyti motyvuotą nutarimą (BPK 181 straipsnio 2 dalis). Viena iš tokių atsisakymo priežasčių yra įtvirtinta Generalinio prokuroro rekomendacijoje⁷⁷ „Dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu“. Šios rekomendacijos 14 punkte nurodyta, kad pagrindas netenkinti pateikto prašymo dėl galimo pakenkimo ikiteisminio tyrimo sėkmei, jeigu prašoma susipažinti su duomenimis apie nepilnamečius nukentėjusiuosius ar liudytojus. Nepilnamečių asmenų duomenų neskelbtinumas yra aktualus ir teisminėje stadijoje. BPK 9 straipsnio 3 – 6 dalyse įtvirtintos procesinės priemonės, kurios padeda apsaugoti asmens privataus gyvenimo paslaptį nuo nepagrįsto atskleidimo teismo nagrinėjimo metu bei padeda nustatyti tiesą nagrinėjamoje baudžiamojoje byloje⁷⁸. TPPTP 14 straipsnio 1 dalis nurodo, jog siekiant apsaugoti vaikų privatų gyvenimą, reikia rengti uždarus teismo posėdžius baudžiamajame procese, susijusiam su nepilnamečiais, ir viešai neskelbti priimto teismo nuosprendžio. Generalinio prokuroro įsakyme⁷⁹ „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“ 16. 1. punkte nurodyta, kad rekomenduojama imtis visų priemonių, kad būtų apribotas informacijos apie ikiteisminio tyrimo eigą, aplinkybes, susijusias su nukentėjusiojo asmenybe ir elgesiu, patekimas į viešumą. Remiantis Austrijos Jaunimo teismo įstatymu, nepilnamečių baudžiamųjų bylų nagrinėjimas yra viešas ir teisminis nagrinėjimas negali būti vykdomas, jeigu nepilnametis nedalyvauja. Tačiau atsižvelgiant į nepilnamečio interesus bei į tai, jog iš bylos aplinkybių galima spręsti, kad pastarajam dalyvavimas procese gali daryti neigiamą

⁷⁷ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. Nr. I - 58 rekomendacija „Dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu“.

⁷⁸ PANOMARIOVAS, A. Asmens privataus gyvenimo paslaptis ir su ja susijusios problemos baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 2001, Nr. 23(15), p. 101.

⁷⁹ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. I - 63 „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“.

poveikį, byla gali būti nagrinėjama uždareme posėdyje arba nepilnamečiui laikinai nedalyvaujant teisiniame nagrinėjime⁸⁰.

Įvertinus nepilnamečių, kurie baudžiamojo proceso metu įgyja įtariamąjo (kaltinamojo), nukentėjusiojo ar liudytojo procesinio statuso išskirtinumą bei atsižvelgus į nepilnamečio socialinės, psichofizinės brandos ypatumus, turi būti nustatytas diferencijuotas baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja nepilnametis. Atsižvelgiant į ypatingą nepilnamečių teisinę padėtį procese, proceso veiksmai, atliekami su nepilnamečiais ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu turi būti atliekami laikantis specifinių proceso veiksmų atlikimo reikalavimų bei turi būti siekiama, kad būtų užtikrinta galimybė pasinaudoti proceso garantijomis proceso metu.

3. Procesų veiksmų, atliekamų su nepilnamečiais ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu, ypatumai

Prioritetinė nepilnamečių teisių ir teisėtų interesų apsauga turi būti įgyvendinama kiekvienoje baudžiamojo proceso stadijoje. Teisinėje doktrinoje proceso stadija („stadija“ – raidos tarpsnis: pradinė, pereinamoji baigiamoji stadija⁸¹) suprantama kaip proceso veiksmų ir sprendimų, kurie atliekami ir priimami tam tikrame proceso etape sprendžiant tam proceso etapui keliamus uždavinius, visuma⁸². Pripažįstama, kad baudžiamojo proceso teisė – tai vientisa nusikaltimų tyrimo ir baudžiamųjų bylų teismo nagrinėjimo teisinė priemonė. Yra išskiriamos dvi autonominės baudžiamojo proceso dalys: ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo⁸³.

Siekiant užtikrinti nepilnamečių apsaugos mechanizmo efektyvumą, būtina kompleksiskai išnagrinėti baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo ypatumus bei šių proceso stadijų metu atliekamus specifinius proceso veiksmus. Tam, kad baudžiamojo proceso metu atliekami proceso veiksmai ir priimami sprendimai būtų orientuoti į nepilnamečių asmenų apsaugą, turi būti nustatyta pakankamai aiški teisinė šių pagrindinių proceso stadijų, kuriose dalyvauja

⁸⁰SAKALAUSKAS, G., et al. *Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis*. Vilnius, 2000, p. 43.

⁸¹ Dabartinis lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus] <http://dz.lki.lt/search/>[žiūrėta 2016-02-25].

⁸² GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 17.

⁸³ KUKLIANSKIS, S. Ikiteisminio tyrimo teoriniai pagrindai. *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 75 (67), p. 8.

nepilnamečiai, reglamentacija. Nepaisant to, kad tiek teisinėje doktrinoje, tiek teismų praktikoje yra nuolatos akcentuojamas specifinis nepilnamečių procesinis statusas, vis dar pakankamai retai laikomasi ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu atliekamų procesinių veiksmų su nepilnamečiais ypatumų. Toks nepakankamas ir neaiškus ikiteisminio ir teismo nagrinėjimo, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinis reglamentavimas sudaro sąlygas atsirasti neigiamai šių stadijų metu atliekamų proceso veiksmų organizavimo ir atlikimo praktikai.

Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairių 29 punkte yra įtvirtinta nuostata, kad privaloma imtis prevencinių priemonių, kad nekiltų sudėtingų situacijų ikiteisminio tyrimo bei teismo nagrinėjimo etapuose, siekiant užtikrinti vaikų teisėtus interesus.

Mokslinėje literatūroje ikiteisminis tyrimas yra suprantamas kaip proceso stadija, kuri trunka nuo sprendimo pradėti ikiteisminį tyrimą iki bylos su kaltinamuoju aktu perdavimo teismui⁸⁴. Pasak teisininko ir kriminalisto Petro Ancelio, ikiteisminis tyrimas suvokiamas kaip reglamentuota įstatymu įgaliotų institucijų ir pareigūnų teisėta veikla, turint tikslą greitai atskleisti ir išsamiai ištirti nusikalstamas veikas, surinkus būtinus ir pakankamus įrodymus, leidžiančius taikyti kaltiems asmenims bausmes ar kitokio teisinio poveikio priemones. Tai sudėtingas procesas, kuriame privaloma remtis mokslo ir technikos žiniomis bei į šį procesą įtraukti įvairias teisėsaugos institucijas⁸⁵. Moksliniuose straipsniuose ikiteisminis tyrimas taip pat yra apibūdinamas kaip autonomiška baudžiamojo proceso dalis, reglamentuojanti veiklą, kurios tiesioginė paskirtis yra greitas ir išsamus nusikaltimų išaiškinimas⁸⁶. Tam, kad būtų tinkamai įgyvendinta baudžiamojo proceso paskirtis, ikiteisminio tyrimo metu atliekami procesiniai veiksmai su nepilnamečiais asmenimis turi būti atliekami objektyviai ir tiksliai laikantis specifinių procesinių taisyklių. Antroji yra teismo nagrinėjimo stadija, kurios paskirtis vadovaujantis baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintomis procesinėmis normomis teisingai išnagrinėti baudžiamąją bylą ir išsamiai bei nešališkai ištyrus visas faktines įvykio aplinkybes, priimti pagrįstą (išsamiai ir objektyviai ištyrus visas faktines bylos aplinkybes)

⁸⁴ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 286.

⁸⁵ ANCELIS, P. *Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas*. Vilnius: Saulelė, 2007, p. 12.

⁸⁶ KUKLIANSKIS, S. Ikiteisminio tyrimo teoriniai pagrindai. *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 75 (67), p. 10.

bei teisingą (nešališkas teismas tinkamai įvertinęs visus byloje turimus įrodymus priima sprendimą dėl kaltinamojo asmens kaltumo ar nekaltumo) teismo sprendimą⁸⁷.

BPK 2 straipsnio dispozicijoje yra įtvirtinta prokuroro ir ikiteisminio tyrimo įstaigų pareiga kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymiai, pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika. Ši įstatyme įtvirtinta nuostata įpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūnus bei prokurorus greitai reaguoti kiekvieną kartą, kai gaunama informacija apie galimai padarytą nusikalstamą veiką⁸⁸. TPPTP 10 straipsnio 2 dalies b punkte nurodyta, kad suimti kaltinamieji nepilnamečiai laikomi atskirai nuo pilnamečių ir jų bylos per kuo trumpiausią laiką pateikiamos teismui, kad šis priimtų sprendimą. Pekino taisyklių 20. 1. straipsnyje yra nurodyta, kad kiekviena byla nuo pat pradžių nagrinėjama reikiamu laiku, be nereikalingo vilkinimo. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos⁸⁹ 4 punkte rekomenduojama užtikrinti, jog nepilnamečiai būtų teisiami greičiau, vengiant nereikalingo delsimo, siekiant užtikrinti, kad byla būtų efektyvi auklėjimo prasme. Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairių 30 c punkte įtvirtintas siekis užtikrinti kuo skubesnį bylos tyrimą ir nagrinėjimą teisme, išskyrus tuos atvejus, kai ikiteisminio ar teismo nagrinėjimo pratęsimas yra svarbus dėl vaiko interesų užtikrinimo. Pažymėtina, kad BPK 176 straipsnio 2 dalyje yra nurodyta, jog ikiteisminis tyrimas turi būti prioritetas bylose, kuriose įtariamieji ar nukentėjusieji yra nepilnamečiai. Prioritetas bylų, kuriose dalyvauja nepilnamečiai, tyrimas yra akcentuojamas ir Generalinio prokuroro įsakymo „Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės tvarkos aprašo patvirtinimo“⁹⁰ 5 punkte yra nurodyta, kad ikiteisminis tyrimas dėl nusikalstamų veikų nepilnamečių asmenų seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui laikomas prioritetu ir turi būti atliktas per kuo trumpiausią laiką, bet ne ilgiau kaip per 4 mėnesius. Šį terminą gali pratęsti aukštesnysis prokuroras. Nepaisant šio įpareigojimo, teismų praktikoje ikiteisminis tyrimas šios kategorijos bylose yra atliekamas nuo 1 mėnesio iki 14 – 15 mėnesių, o terminas nuo

⁸⁷ GODA, G., KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 352.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 286.

⁸⁹ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“ (priimta 1987 m. rugsėjo 17 d.).

⁹⁰ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2010 m. spalio 15 d. įsakymas Nr. I-142 „Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės tvarkos aprašo patvirtinimo“.

baudžiamosios bylos perdavimo teismui iki teismo nuosprendžio priėmimo ir paskelbimo dažniausiai tęsiasi nuo 3 mėnesių iki 1 metų⁹¹.

Pirmoji ikiteisminio tyrimo pradėjimo prielaida yra tikėtinos informacijos apie galimai padarytą nusikalstamą veiką buvimas. Remiantis BPK 166 straipsniu, ikiteisminis tyrimas yra pradedamas šiais atvejais: 1) gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką; 2) prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui patiems nustatius nusikalstamos veikos požymius. To paties straipsnio 2 dalyje yra nurodyta, kad BPK nustatytais atvejais ikiteisminis tyrimas pradedamas tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo skundas. BPK 167 straipsnio 1 dalyje įstatymų leidėjas yra išvardinęs nusikalstamų veikų sudėtis, dėl kurių ikiteisminis tyrimas yra pradedamas tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėjo atstovo pareiškimas. Tačiau praktikoje dažnai būna atvejų, kuomet šio straipsnio 1 dalyje išvardytos nusikalstamos veikos turi visuomeninę reikšmę arba jomis yra padaryta žalos asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtų savo interesų ir nėra nukentėjusiojo skundo ar jo teisėjo atstovo pareiškimo. Tokiu atveju ikiteisminis tyrimas dėl šių veikų privalo būti pradėtas prokuroro reikalavimu (BPK 167 straipsnio 2 dalis). Taip pat akcentuotina BPK 167 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta norma, kad jeigu BK 145 straipsnyje, 149 straipsnio 1 dalyje, 150 straipsnio 1 dalyje, 151 straipsnio 1 dalyje numatytos nusikalstamos veikos turi smurto artimoje aplinkoje požymių, ikiteisminis tyrimas pradedamas nepaisant to ar yra nukentėjusiojo skundas, arba jo teisėjo atstovo pareiškimas. Tokiais atvejais ikiteisminis tyrimas yra pradedamas ir procesas vyksta bendra tvarka. Tiek LAT⁹², tiek Konstitucinio Teismo nutarimuose⁹³ yra konstatuota, kad viešasis interesas – tai visuomenės ar jos dalies interesai, kuriuos valstybė, vykdydama savo funkcijas, yra įpareigota užtikrinti ir tenkinti. Tokie interesai turi būti konkretūs, aiškiai apibrėžti, turi būti nurodyta, kokios visuomenės grupės interesai yra ginami. Nepilnamečiai asmenys turi labai ribotas galimybes

⁹¹ Vaikas - smurto auka: teisiniai, psichologiniai ir socialiniai aspektai. Metodinis vadovas specialistams, dirbantiems su smurtą patyrusiais vaikais ir jų šeimomis. Paramos vaikams centras. Vilnius, 2010, p. 53.

⁹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 3K-3-72/2005).

⁹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 6 d. nutarimu Nr. 909 patvirtintos Valstybės išperkamos žemės nominalios kainos nustatymo metodikos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 11/96; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 5 straipsnio 2, 3, 4 ir 5 dalių, 12 straipsnio 3 punkto, 16 straipsnio 3 dalies ir šio straipsnio 9 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl šio įstatymo 5 straipsnio 2, 3, 4 bei 5 dalių ir 12 straipsnio 3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos 47 straipsnio antroje dalyje numatyto žemės sklypų įsigijimo nuosavybės subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo 8 straipsniui“, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 18/99.

patys ginti savo teises bei teisėtus interesus. Įvertinus šią aplinkybę, prokurorai turi imtis aktyvių veiksmų, kad nepilnamečių, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, teisės ir teisėti interesai būtų apginti. Generalinio prokuroro nurodymo⁹⁴ 1. 4. punkte yra nurodyta, kad kai nėra gautas skundas, pareiškimas ar pranešimas apie nusikalstamą veiką, tačiau iš viešos ar prokuratūroje turimos informacijos matyti, kad yra duomenų apie smurto prieš nepilnamečius panaudojimo faktą, būtina nedelsiant inicijuoti jų patikrinimą ir spręsti klausimą dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo. Minėto nurodymo 1. 5. punkte yra konstatuota, kad kai pavartojus smurtą prieš nepilnamečių, o ypač mažametį buvo padaryta nusikalstama veika, dėl kurios baudžiamasis procesas gali būti pradėtas tik pagal nukentėjusiojo skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą, o nukentėjusysis dėl nepilnamečystės neįstengia ginti savo teisių ir teisėtų interesų, privaloma vadovautis BPK 409 straipsnio 1 dalies nuostatomis ir spręsti klausimą dėl baudžiamąjo proceso pradėjimo nesant nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo. Ši prokuroro pareiga užtikrinti nepilnamečių teisių ir teisėtų interesų gynimą yra minima ir LAT praktikoje⁹⁵. Lenkijos BPK 60 straipsnyje taipogi yra įtvirtinta nuostata, kad privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikaltimų bylose prokuroras pats inicijuoja procesą ir įstoja į jau vykstančią bylą, jeigu to reikalauja visuomenės interesas. Generalinio prokuroro nurodymo⁹⁶ 1.6 punkte yra įtvirtinta nuostata, kad tais atvejais, kai atsisakoma pradėti ikiteisminį tyrimą arba jis yra nutraukiamas dėl to, kad ikiteisminio tyrimo metu buvo gauti duomenys apie atliktą administracinę arba drausminę nusižengimą, siekiant užtikrinti tinkamą nepilnamečių proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų apsaugą, skundas, pareiškimas ar pranešimas turi būti perduotas nagrinėti administracine arba drausmine tvarka (ATPK 255 straipsnis, 262 straipsnio 8 dalis).

Antroji ikiteisminio tyrimo pradėjimo prielaida – aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas yra negalimas, nebuvimas. BPK 168 straipsnio 1 dalyje yra nurodyta, kad prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, gavęs skundą, pareiškimą ar pranešimą, o reikiama atvejais – ir jų patikslinimą, atsisako pradėti ikiteisminį tyrimą tik tuo atveju, jeigu yra aiškios BPK 3 straipsnio 1 dalyje nurodytos aplinkybės. BPK 3 straipsnyje yra

⁹⁴ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2004 m. vasario 1 d. nurodymo Nr. N - 7 Dėl Generalinio prokuroro 2002-10-16 nurodymo Nr. 143 „Dėl prokurorų veiklos užtikrinant vaikų teisių apsaugą, nuo smurto nukentėjusių vaikų teisių ir teisėtų interesų gynimą“ dalinio pakeitimo.

⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. birželio 9 nutartis civilinėje byloje (bylos Nr. 3K - 671/2003).

⁹⁶ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2004 m. vasario 1 d. nurodymo Nr. N - 7 Dėl Generalinio prokuroro 2002-10-16 nurodymo Nr. 143 „Dėl prokurorų veiklos užtikrinant vaikų teisių apsaugą, nuo smurto nukentėjusių vaikų teisių ir teisėtų interesų gynimą“ dalinio pakeitimo.

pateikiamas aplinkybių sąrašas, kurioms esant baudžiamasis procesas negali būti pradėdamas, o pradėtas turi būti nutrauktas. Šio straipsnio 1 dalies 4 punkte yra nurodyta, kad ikiteisminis tyrimas negali būti pradėtas, o pradėtas nedelsiant turi būti nutrauktas, jeigu asmuo nusikalstamos veikos padarymo metu dar nebuvo tokio amžiaus, nuo kurio jis atsako pagal baudžiamuosius įstatymus. BK 13 straipsnio 1 dalyje yra imperatyviai įtvirtinta, kad pagal šį kodeksą atsako asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o šio straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais – keturiolika metų. To paties straipsnio 3 dalyje yra įtvirtinta nuostata, jog jeigu asmeniui, kuriam iki šiame kodekse numatytos pavojingos veikos padarymo nebuvo suėję keturiolika metų, Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka gali būti taikomos auklėjamojo poveikio ar kitos priemonės. Savo ruožtu kalbant apie liudytojus, įstatyme nėra nurodytas nei maksimalus, nei minimalus amžius. LAT nutartyje⁹⁷ nurodyta, jog BPK nenumato amžiaus ribos, nuo kurios asmuo gali būti šaukiamas kaip liudytojas. Kitoje nutartyje⁹⁸ teismas nurodo, jog BPK nenumato ir amžiaus ribos, nuo kurios asmuo nebegali būti šaukiamas kaip liudytojas. Prireikus liudytojo statusą gali įgyti ir mažamečiai vaikai, jeigu tik įvertinama, jog jie sugeba suvokti bylai svarbius reiškinius ir gali duoti apie juos teisingus parodymus. Vienoje iš LAT nutarčių⁹⁹ liudytojas A. L. buvo nusikaltimo dalyvis, tačiau dėl pernelyg jauno amžiaus jis negalėjo atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus. Nusikalstamos veikos padarymo metu jis buvo 12 metų 1 mėnesio 17 dienų, todėl remiantis BPK 13 straipsniu jis negalėjo atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus, tačiau teismas konstatavo, jog tai neužkerta kelio apklausti tokį asmenį kaip liudytoją laikantis BPK 186 straipsnio nustatytų taisyklių.

Ikiteisminio tyrimo stadijos metu yra atliekami įvairūs ikiteisminio tyrimo procesiniai veiksmai su nepilnamečiais įtariamaisiais, nukentėjusiaisiais bei liudytojais. Ikiteisminio tyrimo veiksmas plačiąja prasme yra suprantamas kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo bei įtariamojo, gynėjo ir kitų proceso dalyvių atliekami veiksmai¹⁰⁰. Ikiteisminio tyrimo veiksmai yra atliekami griežtai laikantis tam tikrų

⁹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 121/2008).

⁹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 110/2006).

⁹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 121/2008).

¹⁰⁰ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 309.

procedūrinių taisyklių. Lietuvių kalbos žodyne¹⁰¹ žodis „procedūra“ yra suprantamas kaip nuoseklių veiksmų eilė. Vaikų nusikaltimų aukų bei liudytojų apsaugos gairėse taip pat yra pateikta žodžio „procedūra“ samprata. Tai bet kokia parengiamoji ar teismo procedūra, procesinis veiksmas, kuriame dalyvauja vaikas. Taip pat šiose gairėse yra nurodyta, kad žodis „procedūra“ kartu reiškia ir visus institucijų ir organizacijų, atsakingų už vaikų priežiūrą ir apsaugą, paramos ir pagalbos vaikui būdus.

Vienas iš svarbiausių ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo duomenų rinkimo veiksmų yra apklausa, kurios metu yra gaunami asmens parodymai. Ikiteisminio tyrimo metu atliekamos apklausos procesinė tvarka yra įtvirtinta BPK 182 – 189 straipsniuose. Procesinė apklausos tvarka – tai parodymų davimo, gavimo ir fiksavimo forma, kuri lemia tiek įrodymų leistinumo vertinimą, tiek parodymų turinį¹⁰². Siekiant, kad nepilnamečio asmens apklausos metu pateikti asmens parodymai ir kiti faktiniai duomenys būtų gauti nepažeidžiant nepilnamečio teisių ir kad šie duomenys galėtų įgyti įrodomąją vertę tolesniuose baudžiamąjo proceso veiksmuose, būtina išanalizuoti nepilnamečių apklausos teisinio reglamentavimo specifiškumą. Nepilnamečio asmuo turi teisę aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese ir duoti parodymus savo gimtąja kalba arba naudotis vertėjo paslaugomis tuo atveju, jeigu apklausa vyksta jam nesuprantama užsienio kalba. Parodymų davimas – tai viena iš pagrindinių nepilnamečio proceso dalyvio teisių, kurią jis gali įgyvendinti savarankiškai. Praktikoje nepilnamečių parodymų tikslumo, patikimumo bei vertinimo problema ypač aktuali. Dauguma teisėsaugos pareigūnų yra tvirtai įsitikinę, kad nepilnamečių apklausos metu pateikiama informacija negali turėti įrodomosios reikšmės proceso metu dėl pernelyg jauno apklausiamųjų amžiaus bei brandos lygio. Tačiau toks teigimas nėra pagrįstas jokiais moksliniais tyrimais bei prieštarauja tarptautinių teisės aktų nuostatomis. Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairių 18 punkte įtvirtinta teisės į apsaugą nuo diskriminacijos nuostata, kad vaiko amžius neturi būti kliūtimi dalyvauti jam baudžiamajame procese. Kiekvienas vaikas turi teisę į tinkamą elgesį su juo, kaip su gebančiu tinkamai suvokti aplinkybes bei draudžiama iš anksto preziumuoti, kad vaiko parodymai yra menkaverčiai dėl jo amžiaus ar brandos lygio. Akcentuojama nepilnamečio teisė būti išklausytam ir pareikšti savo nuomonę bei abejones. Šių gairių 21 punkte yra nurodyta, jog specialistai ir kiti baudžiamąjo proceso dalyviai turi

¹⁰¹ Lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus] <http://lkzd.lki.lt/Zodynas/Visas.asp>, [žiūrėta 2016-03-01].

¹⁰² KURAPKA, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

taikyti visas turimas priemones, kad nepilnamečiui asmeniui būtų sudarytos galimybės išreikšti savo nuomonę. 21 b punkte aiškiai įtvirtintas reikalavimas užtikrinti, kad nepilnametis proceso dalyvis galėtų laisvai ir savo nuožiūra pateikti mintis, pastabas, abejones dėl baudžiamajame procese nagrinėjamų aplinkybių. Vaiko teisių konvencijos 12 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad valstybės dalyvės privalo garantuoti vaikui, kuris sugeba suformuluoti savo pažiūras, teisę laisvai jas reikšti visais jį liečiančiais klausimais. Europos Sąjungos Tarybos pamatinio sprendimo¹⁰³ „Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose“ 3 straipsnyje akcentuojama nukentėjusiųjų galimybė būti išklaustytiems ir duoti parodymus. Svarbu paminėti BPK 79 straipsnio normą, kad liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus. Vienoje iš LAT nutarčių¹⁰⁴ yra konstatuota, kad mažametystė negali būti teisėtas pagrindas abejoti nepilnamečio apklausos metu teikiamų parodymų teisingumu ir patikimu. Šioje nutartyje teismas nurodė, kad yra nepagrįstas V. M. kasacinio skundo argumentas, jog mažmetis liudytojas buvo suinteresuotas duoti palankius parodymus žuvusiojo atžvilgiu, todėl, kad žuvusysis yra jo tėvas. Nusikaltimo bei apklausos atlikimo metu liudytojui A. K. buvo septyneri metai. Psichologijos mokslas, teismų praktika akcentuoja, kad tokių asmenų mąstymas yra primityvesnis vertinimo apibendrinimų prasme, tačiau fiksuojant konkrečias įvykio detales, yra pakankamai tikslus ir nuoseklus. Mažamečių mąstymo sugebėjimai ir galimybės apklausos metu sąmoningai neteisingai pateikti informaciją apie įvykusius įvykius yra daug mažesnės nei suaugusiųjų asmenų. Siekiant užtikrinti nepilnamečių teisę į tinkamą elgesį su juo, kaip su gebančiu pateikti tikslią ir ikiteisminiam tyrimui reikšmingą informaciją apie įvykio aplinkybes, mokslinėje literatūroje, teisinėse ir psichologinėse rekomendacijose yra nustatytos pakankamai konkrečios specialios nepilnamečių parodymų vertinimo taisyklės, atsižvelgiant į nepilnamečių skirtingos raidos ypatumus.

BPK yra keletas straipsnių, kurie numato specialų nepilnamečių apklausų, atliekamų ikiteisminio tyrimo metu, teisinį reglamentavimą. Remiantis BPK 186 straipsnio 1 dalimi, jaunesnius kaip aštuoniolikos metų liudytoją ar nukentėjusįjį apklausia ikiteisminio tyrimo

¹⁰³ Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas 2001 m. kovo 15 d. „Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR).

¹⁰⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 570/2006).

teisėjas BPK 184 straipsnio 3, 4, 5 dalyse nustatyta tvarka, kai vaiko interesais to prašo jo atstovas, prokuroras ar gynėjas arba BPK 184 straipsnio 1 dalyje numatytais atvejais. Generalinio prokuroro rekomendacijoje dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo 16. 13. punkte rekomenduojama atlikti apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją, kai būtina apsaugoti nukentėjusįjį nuo antrinio traumavimo proceso metu, taip pat kai teismo proceso metu nukentėjusiojo nebus įmanoma apklausti dėl sveikatos ar kitų priežasčių. Generalinio prokuroro rekomendacijos¹⁰⁵ 18 punkte nurodyta, kad prokuroras raštu kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausos šiais atvejais: 1) esant BPK 184 straipsnio 1 dalyje numatytiems pagrindams; 2) esant pagrįstam nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo atstovo prašymui; 3) esant pagrįstam įtariamojo gynėjo prašymui. Remiantis šių rekomendacijų 20 punktu, pažymėtina, kad jeigu yra gauti nepilnamečio nukentėjusiojo atstovo ar įtariamojo gynėjo prašymai atlikti nepilnamečio nukentėjusiojo, apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją, šie prašymai yra nagrinėjami laikantis BPK 178 straipsnyje nustatytos tvarkos. Tuo tarpu, jeigu yra gautas nepilnamečio liudytojo atstovo prašymas atlikti nepilnamečio liudytojo apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją, šie prašymai yra nagrinėjami vadovaujantis Asmenų aptarnavimo Lietuvos Respublikos prokuratūroje tvarkos aprašo nustatytos tvarkos. Vienoje iš LAT nutarčių¹⁰⁶ buvo nagrinėjamas klausimas dėl BPK 186 straipsnio 1 dalies pažeidimo. Šioje nutartyje teismas nurodė, jog kasatoriaus argumentai dėl BPK 186 straipsnio 1 dalies pažeidimo yra nepagrįsti. Ikiteisminio nagrinėjimo metu nebuvo gauti prašymai organizuoti nepilnamečio E. N. apklausos atlikimą pas ikiteisminio tyrimo teisėją, taip pat prokuroras nenustatė BPK 184 straipsnio 1 dalyje numatytų pagrindų kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl apklausos atlikimo. Dėl šių priežasčių BPK 186 straipsnio 1 dalis nebuvo pažeista. Tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras sprendžia dėl ikiteisminio tyrimo metu organizuojamos nepilnamečių liudytojų ar nukentėjusiųjų apklausos atlikimo pas ikiteisminio tyrimo teisėją tikslingumo, turi būti įvertintos šios Generalinio prokuroro rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo 21. 1. - 22 punktuose nurodytos aplinkybės, tai yra: 1) reikia atsižvelgti į tai, kad dėl pernelyg jauno amžiaus ir socialinės bei psichologinės brandos, nepilnamečiams dalyvavimas procesiniuose

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2016 m. kovo 10 d. įsakymo Nr. I - 68 „Dėl Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I - 126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo.

¹⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 212/2007).

veiksmuose gali turėti neigiamos įtakos jų asmenybės vystymuisi, todėl procesiniai veiksmai su nepilnamečiais turi būti atliekami tik tais atvejais, kai svarbios ikiteisminiam tyrimui ir bylos nagrinėjimui faktinės aplinkybės negali būti nustatytos kitais būdais arba tai reikalautų pakankamai didelių procesinių sąnaudų (minėtų Generalinio prokuroro rekomendacijų 3 punktas). Prokurorui yra nustatyta pareiga ištirti ikiteisminio tyrimo medžiagą ir objektyviai įvertinti, ar nėra tokių aplinkybių, kurias būtų galima išsiaiškinti dar iki nepilnamečio apklausos. Pavyzdžiui, apklausti suaugusiuosius liudytojus, kitus liudytojus, neturinčius aštuoniolikos metų amžiaus, tačiau galinčius nurodyti ikiteisminiam tyrimui reikšmingas faktines aplinkybes, pasinaudoti specialistų teikiamomis išvadomis; 2) privaloma bendradarbiauti su valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovais, psichologais, socialiniais darbuotojais, kurie pateiktų rekomendacijas dėl apklausos metu atliekamų veiksmų eiliškumo, tinkamų kontakto su apklausiamu nepilnamečiu užmezgimo galimybių; 3) parinkti nepilnamečiui tinkamą apklausos laiką. Šių rekomendacijų 4 punkte įtvirtintas aiškus draudimas atlikti proceso veiksmus su nepilnamečiais proceso dalyviais nakties metu nuo 22 valandos iki 6 valandos ryto. Tačiau yra numatyta išimtis iš šios taisyklės – šiuo nurodytu metu galima atlikti proceso veiksmus, jeigu juos atlikus bus galima sustabdyti rengiamą nusikalstamą veiką, bus sudarytos galimybės sužinoti svarbius duomenis, padėsiančius sulaikyti įtariamąjį asmenį arba tokiu metu yra leidžiama atlikti proceso veiksmus tik tuo atveju, jeigu vėliau ikiteisminiam tyrimui reikšminga informacija gali būti prarasta. Apklausa turi būti atlikta kuo greičiau nuo padarytos nusikalstamos veikos, nes kuo yra praėjęs mažesnis laiko tarpas nuo padarytos nusikalstamos veikos ir nepilnamečio apklausos, tuo tikslesni ir patikimesni bus nepilnamečio asmens parodymai. Nepilnamečio apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją gali būti atliekama ir tuomet, kai baudžiamojoje byloje nėra žinoma įtariamojo asmens asmenybė, jo buvimo vieta, o jeigu baudžiamojoje byloje yra daugiau nei vienas įtariamasis dėl galimai padarytos nusikalstamos veikos – jei nežinoma bent vieno iš įtariamųjų asmenybė bei buvimo vieta (Generalinio prokuroro rekomendacijų 22 punktas). Atsižvelgiant į nepilnamečių proceso subjektų interesus, rekomenduojama kuo dažniau naudotis procesine galimybe apklausti nepilnamečių asmenį pas ikiteisminio tyrimo teisėją, nes tai sumažina tikimybę, kad nepilnamečių asmuo bus dar kartą apklaustas bei privalės dalyvauti teisminiame bylos nagrinėjime. Tačiau praktikoje į šį reikalavimą pakankamai retai yra atsižvelgiama ir nėra įvertinamas galimas neigiamas poveikis nepilnamečio asmenybei organizuojant pakartotinį apklausos atlikimą.

BPK 186 straipsnio 2 dalyje, Generalinio prokuroro rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 3 punkte bei 17 punkte įtvirtinta svarbi procesinė nepilnamečių apklausos taisyklė, jog jaunesni kaip aštuoniolikos metų liudytojai bei nukentėjusieji ikiteisminio tyrimo metu būtų apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą. LAT nutartyje¹⁰⁷ taip pat yra konstatuota, kad siekiant visapusiškai apsaugoti nepilnamečius liudytojus ir nukentėjusiuosius nuo psichinių traumų ar kitų sunkių padarinių, kuriuos gali sukelti jų apklausa, yra įtvirtintas specialus reikalavimas apklausti nepilnamečius vieną kartą. Generalinio prokuroro rekomendacijoje dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo 16.15. punkte taip pat įtvirtinta ši speciali apsaugos priemonė – apklausti ne daugiau kaip vieną kartą, kai dėl nusikalstamos veikos pobūdžio ar kitų aplinkybių apklausa traumuoja ar psichologiškai žeidžia nukentėjusįjį. Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairių 31 a punkte rekomenduojama riboti apklausų skaičių. Turi būti naudojamos specialios apklausų atlikimo procedūros, kurios leistų sumažinti vaiko apklausų ir kitų procesinių veiksmų, teisminių posėdžių skaičių. Europos Sąjungos Tarybos pamatinio sprendimo¹⁰⁸ 3 straipsnio 2 dalyje konstatuota, kad kiekviena valstybė narė turi imtis priemonių siekdama užtikrinti, kad jos valdžios institucijos apklaustų nukentėjusiuosius tik tiek, kiek to reikia baudžiamosios bylos nagrinėjimui. Nepaisant šio nepilnamečių apklausos ypatumo reikšmingumo jaunesnių nei aštuoniolikos metų asmenų apsaugai nuo galimų pakartotinių neigiamų padarinių, ši įstatyminė nuostata yra rekomendacinio pobūdžio. Šią nuostatą pabrėžia ir LAT¹⁰⁹. Praktikoje pakankamai dažnai nėra laikomasi reikalavimo apklausti nepilnamečius vieną kartą. Tačiau akcentuojama, kad jeigu yra būtina apklausti jaunesnį nei aštuoniolikos metų nukentėjusįjį ar liudytoją antrą kartą, tokią apklausą paprastai turėtų atlikti tas pats asmuo (Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo 17 punktas).

Baudžiamąjo proceso įstatymuose (BPK 186 straipsnio 2 dalyje) bei praktikoje, atsižvelgiant į nepilnamečių proceso dalyvių teisėtų interesų apsaugą, yra numatyta procesinė garantija nepilnamečiui nukentėjusiajam bei liudytojui į teisiamąjį posėdį būti šaukiamam tik

¹⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K - 431/2010).

¹⁰⁸ Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas 2001 m. kovo 15 d. „Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose“ (2001/220/TVR).

¹⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K - 767/2007).

išimtiniais atvejais, jeigu jis ikiteisminio tyrimo metu buvo apklaustas ikiteisminio tyrimo teisėjo. BPK 280 straipsnio 3 dalyje, 283 straipsnio 3 dalyje taipogi yra įtvirtintas šis reikalavimas, nurodant, kad įvertinus nepilnamečiui liudytojui bei nukentėjusiajam dalyvavimo teismo nagrinėjimo neigiamą poveikį bei kitas galimai atsirasiančias sunkias pasekmes, gali būti nešaukiamas į teismą ir neapklausiamas. Tokiu atveju teisme turi būti balsu perskaitomi šių proceso subjektų parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui arba turi būti paskelbiamas ikiteisminio tyrimo metu darytas vaizdo arba garso įrašas. LAT praktikoje¹¹⁰ taip pat numatyta ikiteisminio tyrimo teisėjo pareiga užtikrinti, kad nepilnamečiui nebūtų daromas neleistinas poveikis, todėl į teismą jis gali būti kviečiamas tik išimtiniais atvejais. Tarybos pagrindų sprendimo „Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose“¹¹¹ 2 straipsnyje ir 8 straipsnio 4 dalyje yra nustatytas įpareigojimas kiekvienai valstybei narei užtikrinti, kad nukentėjusieji, kurie yra labiausiai pažeidžiami, turėtų galimybę naudotis konkrečiai nustatyta tvarka, kuri geriausiai atitiktų jų padėtį bei apsaugoti juos nuo parodymų davimo viešame teismo posėdyje neigiamų padarinių. BPK 276 straipsnio 2 dalyje taip pat įtvirtinta speciali nepilnamečių nukentėjusiųjų ir liudytojų teisių apsaugai užtikrinti nuostata, kuri nurodo, jog teismajame posėdyje gali būti balsu perskaityti nukentėjusiojo bei liudytojo, kurie pagal teismo nutartį buvo nepašaukti į teismą dėl to, kad šie asmenys neturėjo aštuoniolikos metų, tačiau su sąlyga, kad jų parodymai buvo duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 19 punktas pateikia analogišką nuostatą, nurodant, kad teismo nagrinėjimo metu leidžiama balsu perskaityti ikiteisminio tyrimo teisėjui duotus nepilnamečio parodymus ir jais vadovautis baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme metu. Ikiteisminio tyrimo atlikimo metu prokurorui kyla pareiga įvertinti nepilnamečio duotų parodymų reikšmingumą ir nustatyti, kad nesulaukusio aštuoniolikos metų nukentėjusiojo ar liudytojo parodymai yra ypač svarbus įrodinėjimo šaltinis ir byloje reikšmingų įrodinėtinių aplinkybių neįmanoma nustatyti kitais būdais, privaloma kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl nepilnamečio apklausos atlikimo ir visapusiškai siekti, kad nepilnamečiui nebūtų kviečiamas į teismo posėdį. LAT nutartyje¹¹² konstatuota, kad apklausus

¹¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamosiose bylose (bylos Nr. 2K - 431/2010).

¹¹¹ Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas 2001 m. kovo 15 d. „Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose“ (2001/220/TVR).

¹¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamosiose bylose (bylos Nr. 2K - 431/2010).

mažametį nukentėjusį I. B. ir perskaičius teismo posėdyje jo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, nebuvo pažeistos BPK 186 straipsnio 2 dalies nuostatos. Analogiškos praktikos laikomasi ir kitoje LAT nutartyje¹¹³. Nepilnamečio nukentėjusiojo bei liudytojo apklausos metu duotų parodymų ikiteisminio tyrimo teisėjui įrodomoji reikšmė yra pabrėžiama ir kitoje LAT nutartyje¹¹⁴. Šioje nutartyje išplėstinė septynių teisėjų kolegija nurodė, kad teismas savo išvadas gali grįsti ir ikiteisminio tyrimo teisėjui tokio pat turinio duotais parodymais, kuriems suteikiama įrodomoji reikšmė nepaisant to, jog šių parodymų asmuo teismo nagrinėjimo metu nepatvirtina. Taip pat šioje nutartyje buvo pabrėžtas ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktos apklausos metu gautiems duomenims taikomas patikimumo kriterijus. Kolegija konstatavo, kad galimybė apklausti nepilnamečių nukentėjusį ar liudytoją pas ikiteisminio tyrimo teisėją yra procesinė įtariamąjį garantija, kuri apsaugo jį nuo galimų teisėsaugos pareigūnų piktnaudžiavimų ikiteisminio tyrimo metu. Aplinkybė, kad nukentėjusysis ar liudytojas buvo apklaustas ikiteisminio tyrimo teisėjo tik sustiprina, o ne sumažina duotų parodymų patikimumo laipsnį.

BPK 280 straipsnio 2 dalyje nurodyta, jog jaunesnis kaip šešiolikos metų liudytojas po jo apklausos teisme turi būti pašalintas iš posėdžių salės, jeigu teismas nepripažįsta, kad jam yra būtina likti salėje. BPK 283 straipsnio 3 dalyje taip pat yra numatyta procesinė galimybė, jog jaunesnis kaip aštuoniolikos metų nukentėjusysis bei jo atstovas teismo nutartimi gali dalyvauti ne visą bylos nagrinėjimo laiką. BPK 9 straipsnio 5 dalyje yra reglamentuotas atvejis, kuomet nepilnamečiai, kurie nėra proceso dalyviai, apskritai negali būti įleidžiami į teismo posėdžių salę. Daugiausiai dėmesio yra skiriama nepilnamečių nukentėjusių bei liudytojų apsaugai nuo neigiamų teismo posėdžio pasekmių neutralizavimo. Turi būti atkreipiamas ypatingas dėmesys ir nukentėjusiojo kaltinamojo teisių apsaugos užtikrinimui teismo proceso metu. LAT nutartyje¹¹⁵ yra nurodyta, kad nepilnamečių kaltinamųjų parodymai, kurie buvo duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui taip pat gali būti perskaitomi teismo posėdžio metu, tačiau tik tuo atveju, kai remiantis BPK 276 straipsnio 4 dalimi, duodant ikiteisminio tyrimo metu parodymus dalyvavo gynėjai ir apklaustieji prisipažino padarę nusikaltimą.

¹¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K - 83/2011).

¹¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K - 7 - 48/2009).

¹¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K - 192/2008).

Užsienio šalių baudžiamojo proceso įstatymuose taip pat yra numatomi pagrindai, kuomet teismo posėdžio metu yra numatyta galimybė pagarsinti ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus. Pavyzdžiui, Norvegijos BPK 296 ir 297 straipsniai nurodo, jog neatvykusio liudytojo anksčiau duoti teisme arba policijoje parodymai gali būti perskaitomi tik tais atvejais, jeigu liudytojas negali dalyvauti teismo posėdžio metu arba tai gali sukelti ypač didelių nepatogumų bei išlaidų. Slovakijos BPK 211 straipsnis numato galimybę teismui perskaityti anksčiau duotus liudytojo parodymus, jeigu teismas įvertina, kad tiesioginė liudytojo apklausa teismo nagrinėjimo metu yra nebūtina ir su tuo sutinka prokuoras bei gynėjas¹¹⁶.

Įvertinus procesinę galimybę nekviesti nepilnamečio nukentėjusiojo ar liudytojo į teisiamąjį posėdį, būtina užtikrinti, kad įtariamojo teisė į gynybą nebūtų pažeista. ŽTPLAK 6 straipsnio 1 dalies, 3 dalies d punkto nuostatos įtvirtina kaltinamojo teisę į teisingą, viešą bei nešališką teismo procesą, nustato įstatyminę garantiją, jog kaltinamasis gali apklausti kaltinimo liudytojus bei turi teisę, kad jie būtų tinkamai apklausti, o gynybos liudytojai būtų iškviešti ir apklausti tokiomis pat sąlygomis, kokios yra taikomos ir kaltinimo liudytojams. Tai viena iš teisingo teismo nagrinėjimo garantijų, kuri užtikrina lygybės principo viso proceso metu laikymąsi¹¹⁷. BPK 186 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas reikalavimas įvertinti tą aplinkybę, kad įtariamasis gali daryti neigiamą poveikį jaunesniam kaip aštuoniolikos metų nukentėjusiajam ar liudytojui bei siekiant užtikrinti visapusišką nepilnamečių apsaugą, ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartimi gali neleisti įtariamajam dalyvauti nepilnamečio apklausoje. Prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo priimtos nutarties nuorašas neleisti dalyvauti apklausoje turi būti įteiktas įtariamajam ir jo gynėjui. Komentuojamo 186 straipsnio 4 dalyje taipogi yra įtvirtintos nepilnamečių nukentėjusiųjų bei liudytojų procesinės garantijos, nurodant, kad jeigu ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi įtariamajam bei kitiems proceso dalyviams, išskyrus valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą ar psichologą, neleidžiama dalyvauti patalpoje, kurioje yra apklausiamas nepilnametis, tokiu atveju yra numatytas įpareigojimas daryti vaizdo ir garso įrašus (BPK 2 dalis, vaizdo ir garso įrašų panaudojimo būtinybė yra įtvirtinta ir BPK 276 straipsnio 3 dalyje, 279 straipsnio 6

¹¹⁶ ŠAPALAITĖ, E. Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos. *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 3 (93), P. 89.

¹¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 642/2010).

dalyje), kurie sudarytų tinkamas sąlygas įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams sebeti bei girdėti kitoje patalpoje atliekamą apklausą.

Ši įtariamojo procesinė garantija yra įtvirtinta ir Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo 22, 25, 26 punktuose. Įtariamajam (kaltinamajam) turi būti sudaromos ne tik tinkamos sąlygos stebėti ir girdėti apklausą, tačiau turi būti įtvirtinta ir procesinė galimybė tiek per ikiteisminio tyrimo teisėją, tiek per teismą užduoti apklausiamajam asmeniui klausimus (BPK 186 straipsnio 4 dalis, 280 straipsnio 3 dalis, 283 straipsnio 3 dalis, 283 straipsnio 6 dalis). Remiantis tiek nacionaliniais baudžiamojo proceso įstatymais (BPK 44 straipsnio 5 – 7 dalys), LAT praktika¹¹⁸, tiek tarptautiniais nacionaliniais teisės aktais (ŽTPLAK 6 straipsnio 3 dalies a) – e) punktai) bei EŽTT praktika, turi būti garantuojama įtariamajam (kaltinamajam) teisė tiek ikiteisminio, tiek teismo nagrinėjimo metu užduoti klausimus kaltinimo liudytojams. Ši įtariamojo (kaltinamojo) teisė užtikrina visapusišką gynybą visose baudžiamojo proceso stadijose bei įtvirtina reikalavimą, kad jam būtų suteikta procesinė galimybė apklausti kaltinimo liudytojus bei turėti galimybę, kad tie liudytojai būtų apklausti. EŽTT byloje¹¹⁹ *Camilleri prieš Maltą* laikomasi nuostatos, kad ši įtariamojo (kaltinamojo) teisė nėra pažeidžiama, jeigu tokia galimybė buvo galima pasinaudoti tik parodymų davimo metu arba vėliau procese. Tokios pat praktikos laikosi ir LAT¹²⁰ nurodydamas, kad kaltinamiesiems ir jų gynėjams buvo sudaryta galimybė užduoti klausimus V. D. pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose, todėl yra nepagrįstas teigimas, kad dėl jų nedalyvavimo V. D. apklausoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją, buvo suvaržyta jų, kaip kaltinamųjų teisė į teisingą procesą.

Toks reguliavimas yra nustatytas tam, kad būtų pasiekta pusiausvyra tarp nepilnamečio nukentėjusiojo, liudytojo teisių ir teisėtų interesų apsaugos bei pagrindinės įtariamojo (kaltinamojo) teisės žinoti, kuo yra įtariamasis (kaltinamas) ir procesinės galimybės pateikti prieštaravimus kaltinimo liudytojų parodymams. Tam, kad šių proceso subjektų interesai būtų užtikrinti ir tinkamai įgyvendinti tiek ikiteisminio, tiek teismo nagrinėjimo metu, vienas iš svarbių nepilnamečių apklausų teisinio reglamentavimo ypatumų yra nepilnamečio duotų parodymų fiksavimas. BPK 179 straipsnyje yra numatyta, kad viena iš

¹¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 7 - 48/2009).

¹¹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Camilleri prieš Maltą*, Nr. 51760/99, 200 m. kovo 16 d.

¹²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 7 - 48/2009).

pagrindinių tyrimo veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimo priemonių yra protokolas, kuris yra surašomas laikantis baudžiamajame įstatyme įtvirtintų protokolo surašymo taisyklių. Tačiau dėl anksčiau minėtų priežasčių, nepilnamečių apklausos gali būti fiksuojamos taikant alternatyvų proceso veiksmų fiksavimo būdą - vaizdo bei garso įrašus, kurie yra reikšmingi tiek nepilnamečio apklausos metu, tiek įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimui. Generalinio prokuroro rekomendacijos rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 28 punkte nurodyta, kad jaunesnio kaip aštuoniolikos metų nukentėjusiojo ar liudytojo apklausos metu nėra privaloma daryti vaizdo ir garso įrašus. Tačiau mokslinėje literatūroje, teismų praktikoje vis labiau atkreipiamas dėmesys į tai, kad techninių priemonių panaudojimas nepilnamečių baudžiamajame procese yra ypatingai reikšmingas. Toks nepilnamečių apklausos metu gautų parodymų fiksavimas yra rekomenduojamas, nes panaudojant technines priemones ikiteisminio ir teismo nagrinėjimo metu yra apsaugomas ne tik pats nepilnametis nuo psichologinio ar kitokio neigiamo poveikio jo asmenybės vystymuisi, bet ir užtikrinama galimybė išsaugoti autentiškus nepilnamečio parodymus, kurie yra pateikiami ne vien tik žodžiais, tačiau ir kūno kalba. Toks parodymų fiksavimo būdas padidina teismų pasitikėjimą ikiteisminio tyrimo metu atliktomis apklausomis, nes įvykusią apklausą galima stebėti ir girdėti, vertinti, kaip apklausiamasis ir apklausą vykdęs pareigūnas elgėsi, sumažina nepilnamečio pakartotinės apklausos būtinumą, leidžia išvengti nepilnamečių parodymų neteisingo interpretavimo, kai pareigūnai, neturėdami tinkamų bendravimo įgūdžių su nepilnamečiais, savaip užfiksuoja apklausos metu gautus parodymus protokole. Vienoje iš Lietuvos apeliacinio teismo bylų¹²¹ yra konstatuota, jog nepilnamečių apklausų metu daryti vaizdo ir garso įrašai didina teismų pasitikėjimą gautų parodymų patikimumu. Šioje byloje nuteistasis apeliaciniame skunde tvirtino, jog mažametės nukentėjusiosios I. R. parodymai yra nepatikimi dėl kelių priežasčių: 1) apklausiamoji yra linkusi išgalvoti įvykio aplinkybes, kurių nebuvo; 2) apklausą atliko psichologė, kuri nuolat nukentėjusiajai užduodavo atsakymą menančius klausimus, 3) I. R. parodymams didelės įtakos turėjo pastarosios motina, kuri mokė, kaip reikia kalbėti apklausos metu (t. 2, b. I. 115 – 116). Teisėjų kolegija atsižvelgdama į ikiteisminio tyrimo metu duotus nukentėjusiosios I. R. parodymus bei pirmosios instancijos teismo posėdžio protokole užfiksuotas faktines aplinkybes, konstatuoja, kad nėra pagrindo teigti, jog šios mažametės parodymai yra nepatikimi: 1) mažametės parodymus patvirtino psichologijos ekspertizės aktas Nr. 103 MS-

¹²¹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. kovo 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A - 109/2011).

82, kuriame buvo tiksliai nurodyta, kad I. R. geba teisingai suvokti faktines įvykio aplinkybes ir duoti apie tai parodymus, ji atskiria tiesą nuo melo. Nustatyta, kad nėra duomenų, kurie patvirtintų, jog apklausiamosios psichinis funkcionavimas, pažintinė veikla būtų sutrikusi; 2) I. R. apklausos metu dalyvavo tik psichologė V. S. Pirmosios instancijos teismo posėdžio metu buvo peržiūrėtas ir perklaustytas nukentėjusiosios apklausos vaizdo ir garso įrašas, tačiau nuteistasis bei jo gynėja nepateikė jokių prieštaravimų dėl apklausos vykdymo tvarkos bei mažametės parodymų turinio; 3) apklausos atlikimo patalpoje nedalyvavo kiti proceso dalyviai, todėl nepagrįstas teiginys, kad mažametės parodymų patikimumui galėjo turėti įtakos mamos dalyvavimas apklausoje (t. 1, b. I. 17-18).

Vaizdo ir garso įrašų naudojimo būtinybę pabrėžia ir užsienio valstybių praktika. Remiantis Didžiojoje Britanijoje 1988 metais priimtu *Criminal Justice Act*, yra numatyta galimybė visų asmenų, išskyrus kaltinamojo apklausas, atliekamas teismo nagrinėjimo metu atlikti panaudojant technines priemones (nuotoliniu būdu, angl. *live link*), jeigu nukentėjusiajam, liudytojui yra mažiau nei 14 metų, taip pat tokiose bylų kategorijose, kuriose yra tiriama panaudota prievarta prieš nepilnametį asmenį¹²². Jungtinių Amerikos Valstijų Teismo sprendimuose taip pat yra įtvirtinta galimybė apklausti nepilnamečius naudojant technines vaizdo ir informacijos perdavimo priemones, jeigu pagrįstai manoma, kad tokia apklausa teisme kaltinamojo akivaizdoje gali sukelti neigiamas, psichologiškai traumuojančias apklausiamąjį nepilnametį pasekmes¹²³. Europos Tarybos Rekomendacijoje „Dėl liudytojų bauginimo ir teisės į gynybą“ taip pat pabrėžiama, kad įvertinus, jog nepilnametis ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu gali susidurti su neigiamu jo asmenybei poveikiu, yra rekomenduojama naudoti modernias technines vaizdo ir garso perdavimo priemones¹²⁴. Pasak Didžiosios Britanijos Lordų rūmų, yra nurodyta, jog ŽTPLAK 6 straipsnyje įtvirtinta kaltinamojo teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams neturi būti suvokiama taip, kad jie turi būti užduoti tik esant vienoje patalpoje (angl. *face – to – face*), todėl darytina išvada, kad normos, kurios reglamentuoja techninių priemonių, sudarančių sąlygas atlikti apklausą nuotoliniu būdu, panaudojimą neprieštarauja ŽTPLAK¹²⁵.

¹²² BELEVIČIUS, L.; JURKA, R. Proceso veiksmų atlikimo garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis galimybės. *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 10 (100), p. 76.

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (97) 13 „Dėl liudytojų bauginimo ir teisės į gynybą“ (priimta 1997 m. rugsėjo 10 d.).

¹²⁵ KURAPKA, V.E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 196.

Pastebėtina, kad teismų praktikoje esti nemažai atvejų, kuomet pažeidžiama įtariamojo (kaltinamojo) teisė į gynybą. EŽTT bylose *Bocos – Cuesta prieš Nyderlandų Karalystę*¹²⁶, *P.S. prieš Vokietiją*¹²⁷, *Popov prieš Rusiją*¹²⁸ buvo pažeista ŽTPLAK 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė į teisingą bylos nagrinėjimą bei 6 straipsnio 3 dalies d punkte numatyta kaltinamojo galimybė ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo pateiktus parodymus. *Bocos – Cuesta prieš Nyderlandų Karalystę* byloje konstatuota, kad pareiškėjui tinkamai nebuvo sudaryta galimybė apklausti nukentėjusiuosius tiek ikiteisminio, tiek teismo nagrinėjimo metu. Pareiškėjui nebuvo sudarytos sąlygos ginčyti nepilnamečių nukentėjusiųjų parodymus, nes pastarųjų apklausos metu duoti parodymai policijos pareigūnams nebuvo užfiksuoti vaizdo ir garso priemonėmis. *P. S. prieš Vokietiją* byloje buvo svarstoma problema, kai nepilnamečio nukentėjusiojo parodymai byloje buvo vienintelis nagrinėjamos veikos įrodymų šaltinis. Teismas akcentavo draudimą visa apimtimi pagrįsti teismo išvadas dėl pareiškėjo kaltės remiantis vien tik nukentėjusiosios duotais parodymais motyvuojant tuo, kad nebuvo atsižvelgta į pareiškėjo prašymą apklausti nukentėjusiąją pirmosios bei apeliacinės instancijos teismo posėdyje, o toks atsisakymas tenkinti šį prašymą buvo nemotyvuotas ir neaiškus. Teismas konstatavo, kad tais atvejais, kai įtariamajam (kaltinamajam) nėra sudaryta galimybė apklausti kaltinimo liudytojus, teismo sprendimas negali būti grindžiamas vien tik pastarųjų parodymais. Šiuo atveju kaltė turi būti pagrįsta remiantis ir kitais įrodymais. *Popov prieš Rusiją* byloje pareiškėjas ir jo gynėjas išreiškė valią apklausti gynybos liudytojus R. ir Kh., nes jų parodymai galėjo būti reikšmingi apkaltinamojo nuosprendžio priėmimui, tačiau pirmosios instancijos teismas nesvarstė klausimo ar šių liudytojų parodymai galėjo būti reikšmingi bylos nagrinėjimui ir taip pažeidė ŽTPLAK 6 straipsnio 3 dalies d punkto nuostatą. Draudimas pagrįsti teismo sprendimą vien tik nukentėjusiųjų parodymais, nesuteikiant įtariamajam (kaltinamajam) įgyvendinti gynybos teisės yra įtvirtintas ir LAT praktikoje¹²⁹. LAT konstatavo, kad nukentėjusiojo parodymai nebuvo vienintelis įrodymų šaltinis. Teisiamojo posėdžio metu buvo apklausta ne tik mažametė liudytoja K. D., mačiusi nuteistojo K. Š. nusikalstamus veiksmus prieš nukentėjusįjį asmenį, bet ir kiti liudytojai, tinkamai ištirti bylos dokumentai, teismo

¹²⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Bocos – Cuesta prieš Nyderlandų Karalystę*, Nr. 54789/00, 2005 m. lapkričio 10 d.

¹²⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *P.S. prieš Vokietiją*, Nr. 33900/96, 2001 m. gruodžio 20 d.

¹²⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Popov prieš Rusiją*, Nr. 26853/04, 2006 m. liepos 13 d.

¹²⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 431/2010).

medicinos specialistų išvados bei išklausti specialistų paaiškinimai teisme. Šių įrodymų visuma leidžia pagrįstai teigti, kad apklausiant mažametį nukentėjusįjį I. B. bei perskaitant pastarojo parodymus teisiame posėdyje, nebuvo pažeistos kaltinamojo K. Š. įstatyme įtvirtinta teisė į gynybą. Analogiškos praktikos laikosi ir EŽTT byloje *A. M. prieš Italiją*¹³⁰. Teismas pažymėjo, kad baudžiamasis procesas dėl lytinių nusikalstamų veikų, įvertinus procesą kaip visumą, buvo teisingas, nes apkaltinamasis nuosprendis buvo pagrįstas ir kitais, ne tik nukentėjusiojo parodymais.

BPK 301 straipsnio 1 dalies dispozicijoje įtvirtintas aiškus reikalavimas teismo nuosprendį grįsti tik įrodymais, kurie buvo išnagrinėti teisiame posėdyje. Tačiau kaip minėta anksčiau, nepilnamečiai teisiniame nagrinėjime dalyvauja tik išimtiniais atvejais, todėl juos tinkamai apklausus pa ikiteisminio tyrimo teisėją, į teisiąjį posėdį nepilnamečiai nukentėjusieji (liudytojai) nėra šaukiami, o teisme balsu perskaitomi pastarojo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šiuo atveju svarbu akcentuoti, kad ŽTPLAK 6 straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtinta įtariamąjį teisė į gynybą nebūtų pažeista, įtariamajam ir jo gynėjui turi būti pranešta apie ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) apklausos vietą ir laiką. Šio reikalavimo nesilaikant, negalima visa apimtimi grįsti apkaltinamojo nuosprendžio vien tik tokių asmenų parodymais. Tačiau šis draudimas yra netaikomas, jeigu įtariamasis ir jo gynėjas buvo tinkamai informuoti apie nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) apklausos vietą ir laiką, tačiau be pateisinamų priežasčių neatvyko, nebuvo gautas prašymas atidėti apklausą, buvo atsisakyta pateikti klausimus apklausiamajam asmeniui, nebuvo aiškiai išreikšta valia užduoti klausimus. Toks įtariamąjį ir jo gynėjo veiksmų pasyvumas gali lemti vėlesnių jų prašymų kviešti nukentėjusiuosius bei liudytojus į teismą, atmetimą taip nepažeidžiant jų teisės į gynybą. Šios pozicijos laikosi ir LAT¹³¹. Byloje (*Nr. 2K-431/2010*) teismas nurodė, jog buvo perskaityti nukentėjusiojo I. B. parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui ir kaltinamajam buvo sudarytos tinkamos sąlygos dėl šių parodymų teikti paaiškinimus, reikšti prieštaravimus bei formuluoti gynybos klausimus, tačiau teisiame posėdžio protokole užfiksuota, kad šia teise nebuvo pasinaudota. Dėl nepagrįstų kasatoriaus skunde išdėstytų argumentų, kad buvo pažeista teisė

¹³⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *A.M. prieš Italiją*, Nr. 36686/97, 1999 m. gruodžio 12 d.

¹³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 192/2008); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 431/2010); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 182/2010).

į gynybą bei dėl teismo nuosprendžio atitikimo BPK 304 straipsnio 1 dalyje esantiems reikalavimams yra pasisakyta ir kitoje LAT¹³² nutartyje. Kasatorius M. M. nepagrįstai teigia, kad jam nebuvo sudaryta galimybė dalyvauti nepilnamečio liudytojo A. B. apklausoje, kurią atliko ikiteisminio tyrimo teisėjas. Byloje esantys faktiniai įrodymai patvirtina, kad įtariamasis M. M. buvo tinkamai informuotas apie šio liudytojo apklausą, tačiau atsisakė joje dalyvauti. Šis atsisakymas teismo buvo įvertintas kaip M. M. pasirinkta gynyba ikiteisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje. Šis faktas patvirtina, kad kasatoriaus M. M. skunde nurodytas argumentas, jog nuosprendis neatitinka BPK 304 straipsnio reikalavimų yra nepagrįstas. Šio argumento nepagrįstumą patvirtina ir ta aplinkybė, kad nepilnamečio liudytojo A. B. parodymai nebuvo vieninteliai ir lemiantys M. M ir S. G. kaltę.

Tai, jog teisė į gynybą, įtvirtinta ŽTPLAK 6 straipsnio 3 dalies d punkte nėra absoliuti, akcentavo ir EŽTT bylose *S. N. prieš Švediją*¹³³ bei *Accardi ir kiti prieš Italiją*¹³⁴. Šiose bylose nebuvo nustatyti ŽTPLAK 6 straipsnio 1 dalies bei 6 straipsnio 3 dalies d punkto pažeidimai. *S. N. prieš Švediją* byloje nurodyta, kad ŽTPLAK 6 straipsnis nesuteikia neribotos kaltinamojo teisės į tai, kad liudytojai visais atvejais dalyvautų teismo nagrinėjimo metu. Teismas kiekvienu konkrečiu atveju turi priimti sprendimą ar yra tikslinga į teismą kviešti liudytojus. Teisingas bylos nagrinėjimo principas bus įgyvendintas ne tik tuo atveju, kai bus ginami vien tik gynybos interesai, bet kai bus surasta tinkama pusiausvyra tarp gynybos bei nukentėjusių ir liudytojų interesų, ypač tose bylose, kuriose nepilnametis yra lytinių nusikalstamų veikų auka. Šiame sprendime nurodyta, kad neatsižvelgiant į tai, kad pareiškėjo kaltė buvo pagrįsta vien tik nukentėjusiojo M. parodymais, kuris nebuvo apklaustas teismo posėdžio metu, teisė į gynybą nebuvo pažeista. Pareiškėjo advokato prašymu buvo atlikta antroji nukentėjusiojo M. apklausa ikiteisminio tyrimo metu, tačiau nei pats advokatas, nei pareiškėjas nedalyvavo joje, nebuvo gautas prašymas atidėti apklausos atlikimo, nebuvo pareikštas reikalavimas naudoti vaizdo ir garso įrašus nukentėjusiojo M. apklausos metu. Kaip matoma iš teismo sprendimo, pareiškėjui ir jo gynėjui buvo sudarytos tinkamos sąlygos ginčyti nukentėjusiojo M. parodymus bei pateikti abejones dėl šių parodymų patikimumo. *Accardi ir kiti prieš Italiją* byloje pareiškėjai skunde nurodė, jog nukentėjusiųjų vaikų apklausą atlikusi psichologė veikė vienašališkai, nederino

¹³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 83/2011).

¹³³ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *S. N. prieš Švediją*, Nr. 34209/96, 2002 m. liepos 2 d.

¹³⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Accardi ir kiti prieš Italiją*, Nr. 30598/02, 2005 m. sausio 20 d.

su pareiškėjais, kokius klausimus pateikti apklausiamiesiems. Byloje yra nurodyta, kad pareiškėjams ir jų gynėjams buvo visapusiškai sudarytos sąlygos iš kito kambario per dvipusį veidrodį stebėti vaikų apklausą, įvykusią ikiteisminio tyrimo teisėjo organizuotame posėdyje 1998 m. spalio 16 dieną. Šiame sprendime aiškiai nurodyta, jog pareiškėjams ir jų advokatams buvo sudaryta galimybė per ikiteisminio tyrimo teisėją užduoti apklausiamiesiems vaikams klausimus, tačiau šia galimybe nebuvo pasinaudota ir nebuvo gauta prieštaravimų dėl šios apklausos atlikimo. Toks pasyvus pareiškėjų ir jų gynėjų elgesys šioje byloje buvo įvardintas kaip „nebylusis pritarimas“ apklausos metu vykdytai procedūrai.

Praktikoje dažni atvejai, kai nepilnametis yra apklausiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo, tačiau baudžiamojoje byloje nėra žinomas įtariamasis asmuo. Viena vertus, nėra pažeidžiamas išimtinis nepilnamečių asmenų dalyvavimo teisiniame nagrinėjime dalyvavimas, jeigu ikiteisminio nagrinėjimo stadijoje nepilnametis yra tinkamai apklausiamas pas ikiteisminio tyrimo teisėją. Tačiau praktikoje gausu pavyzdžių, kai ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos nepilnamečio apklausos metu asmuo, padaręs nusikalstamą veiką nėra žinomas, tačiau teismo nagrinėjimo stadijoje jis atsiranda ir įgyja įtariamojo statusą. Tokiu atveju kyla įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimo problema. LAT¹³⁵ nutartyje konstatuota, kad buvo pažeisti BPK 7 straipsnio ir BPK 44 straipsnio 7 dalies reikalavimai. Šioje byloje nepilnametė nukentėjusioji R. R. ir nepilnametė liudytoja V. O. buvo apklaustos ikiteisminio tyrimo teisėjo 2003 m. gegužės 13 d., tuo tarpu N. K. įtariamojo statusas buvo suteiktas 2003 m. spalio 14 d. Atsižvelgiant į tai, apklausos metu dar nebuvo žinomas įtariamasis asmuo, todėl BPK 186 straipsnio 4 dalyje nurodytas įpareigojimas kviesti įtariamąjį ir jo gynėją dalyvauti apklausoje negalėjo būti įgyvendintas. Pirmosios instancijos teismas nepagrįstai atmetė kaltinamojo N. K. prašymą apklausti R. R. ir V. O. teismo posėdžio metu motyvuojant tuo, kad ikiteisminio tyrimo metu gauti apklaustųjų parodymai buvo perskaityti teisme, todėl nėra pagrindo kviesti nukentėjusiąją ir liudytoją atvykti į teismo posėdį. Tačiau pažymėtina, kad nėra surašyta teismo nutartis, leidžianti R. R. ir V. O. nedalyvauti teisiniame baudžiamosios bylos nagrinėjime, antra, kai buvo svarstoma galimybė šaukti R. R. ir V. O. atvykti į teismo posėdį, pastarosios jau buvo sulaukusios pilnametystės. Kitoje LAT nutartyje¹³⁶ konstatuota, kad tuo metu, kai buvo

¹³⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. sausio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 4/2007).

¹³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 431/2010).

vykdoma liudytojo apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją, pranešimai apie įtarimus nebuvo įteikti, todėl BPK 184 straipsnio 4 dalyje numatyta įtariamųjų ir jų gynėjų teisės į tinkamą gynybos įgyvendinimą nebuvo pažeistos.

Kaip minėta anksčiau, baudžiamojo proceso teisėje nepilnamečių įtariamųjų, nukentėjusiųjų, liudytojų apklausą gali atlikti ne tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, bet ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras. Tačiau teismų praktikoje kyla įtariamojo teisės į gynybą įgyvendinimo ir užtikrinimo problema, kai nepilnametis asmuo yra apklausiamas ikiteisminio tyrimo pareigūno arba prokuroro. LAT nutartyje¹³⁷ nurodyta, kad įtariamasis A. R. remiantis baudžiamojo proceso įstatymu, neturėjo procesinės teisės dalyvauti liudytojų E. N. ir V. R. apklausose, kurias atliko ikiteisminio tyrimo pareigūnas, negalėjo pateikti klausimų bei reikšti prieštaravimų. Šia procesine teise įtariamasis A. R. galėjo pasinaudoti, jeigu liudytojos E. N. ir V. R. būtų apklaustos ikiteisminio tyrimo teisėju. Dėl šios priežasties BPK 184 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta įtariamojo ir jo gynėjo teisė nebuvo pažeista. Kitas svarbus apklausos, kurią atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras, teisinio reglamentavimo ypatumas, jog remiantis BPK 276 straipsnio 4 dalimi, ikiteisminio tyrimo pareigūnui bei prokurorui duoti kaltinamojo, nukentėjusiojo ar liudytojo parodymai gali būti perskaitomi teisme siekiant patikrinti byloje esančius įrodymus. Taip pat šio straipsnio dispozicijoje nurodyta, kad gali būti perklausomi bei peržiūrimi garso ir vaizdo įrašai, daryti šių apklausų metu. Apklausą ikiteisminio tyrimo metu atlikęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas teismo nagrinėjimo metu gali būti paklausiamas kaip liudytojas. Praktikoje yra atvejų, kuomet ši BPK 276 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta nuostata yra pažeidžiama (LAT nutartis¹³⁸). Šioje nutartyje nurodyta, kad Apeliacinės instancijos teismas T. L. kaltę tiesiogiai pagrindė nuteistojo M. V. ir liudytojo M. P. parodymais, kurie buvo pateikti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, nepatikrinęs kitų baudžiamojoje byloje esančių faktinių aplinkybių. Teismas M. V. ir M. P. parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo pareigūnui paskelbė teisiamajame posėdyje. Atlikdamas tokius veiksmus, teismas pažeidė BPK 276 straipsnio 1 dalį, kurioje nurodyta, kad teisiamajame posėdyje gali būti balsu perskaitomi tik tie kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo parodymai, kurie yra duoti

¹³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 212/2007).

¹³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 212/2007).

ikiteisminio tyrimo teisėjui arba pirmiau teisme, bet ne parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 1 straipsnio 1 dalyje nustatyta, jog siekiant užtikrinti vaikų teisinę apsaugą, Lietuvos Respublikos nacionaliniai vaiko teisių ir laisvių gynimo pagrindai turi būti suderinti su tarptautinės teisės normomis bei principais. Nepilnamečio proceso dalyvio atstovavimo instituto būtinumas pabrėžiamas nuolatos nurodant, kad turi būti garantuojama efektyvi pagalba nepilnamečiui ne tik teismo proceso metu, bet dar ir neprasidėjus baudžiamajam procesui. Vaiko teisių deklaracijos 2 ir 6 principai, TPPTP 24 straipsnio 1 dalis taip pat nurodo, kad kiekvienas vaikas turi teisę, kad jį gintų šeima, valstybė ir visuomenė, kaip to reikalauja jo kaip nepilnamečio statusas. Vaiko teisių apsaugos konvencijos 40 straipsnio 2 dalies b punkto iii papunktyje nurodyta, kad turi dalyvauti advokatas arba atitinkamai kitas asmuo, jeigu tai nekenkia vaiko interesams, ypač turint omenyje vaiko amžių ir situaciją, arba pastarojo tėvai ar teisėti globėjai. Pekino taisyklių 15 punkto 1 ir 2 dalyse nurodyta, kad vykstant teismui nagrinėjimui nepilnametis turi teisę turėti advokatą arba kreiptis dėl nemokamos teisinės pagalbos, taip pat jam turi būti užtikrinta procesinė garantija ikiteisminio ir teismo nagrinėjimo metu būti atstovaujamam tėvų arba teisėjų globėjų ir kompetentinga institucija turi teisę to iš jų reikalauti nepilnamečio labui, siekiant užtikrinti psichologinę ir emocinę paramą. Jungtinių Tautų veiksnių gairių¹³⁹ „Dėl vaikų baudžiamosios justicijos sistemoje“ 15 punkte nurodyta, jog į įvairius procesinius veiksmus turi būti įtraukta šeima, jei jie daro teigiamą poveikį teisę pažeidusiam vaikui.

BPK yra pakankamai išsamiai aptariamas nepilnamečio atstovavimo ikiteisminio ir teismo baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu reglamentavimas. BPK 186 straipsnio 5 dalį, jaunesnio kaip aštuoniolikos metų liudytojo ar nukentėjusiojo ikiteisminio tyrimo metu atliekamoje apklausoje turi teisę dalyvauti atstovas. Valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas bei psichologas, kuris turi reikiamų žinių kaip apklausti nepilnametį asmenį atsižvelgiant į jo socialinę ir psichologinę brandą, gali būti kviečiamas, jeigu yra proceso dalyvių prašymas arba šie asmenys yra kviečiami ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva. Apie valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo bei psichologo dalyvavimo įtariamojo apklausoje, kuri yra atliekama ikiteisminio tyrimo metu, būtinumą pabrėžia ir BPK 188 straipsnio 5 dalis. Analogiškas

¹³⁹ Jungtinių Tautų veiksnių gairės „Dėl vaikų baudžiamosios justicijos sistemoje“ (priimtos 1997 m. liepos 21 d.).

atstovų bei valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovų bei psichologų dalyvavimas nagrinėjimo teisme metu yra įtvirtintas BPK 272 straipsnio 4 dalyje. Šioje dalyje nurodyta, kad teismo nagrinėjimo metu proceso dalyvių prašymu arba teismo iniciatyva į nepilnamečio kaltinamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas. Nepilnamečio liudytojo bei nukentėjusiojo tėvų, kitų atstovų pagal įstatymą, valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo ar psichologo dalyvavimas teismo nagrinėjimo metu apklausiant jaunesnius kaip aštuoniolikos metų liudytojus bei nukentėjusiuosius yra reglamentuojamas ir BPK 280 straipsnio 1 dalyje bei BPK 283 straipsnio 3 dalyje. Atstovų dalyvavimo reikalingumas teismo nagrinėjimo metu yra įtvirtintas ir BPK 275 straipsnio 5 dalyje, kurioje nurodyta, kad nepilnamečiams nukentėjusiesiems bei liudytojams klausimai teismo nagrinėjimo metu gali būti užduodami per teismo posėdžio pirmininką esant BPK 280 straipsnio 3 bei BPK 283 straipsnio 3 ir 6 dalyse numatytais atvejais arba prireikus – per atstovą.

Atsižvelgiant į būtiną nepilnamečio atstovavimą tiek ikiteisminio, tiek teismo nagrinėjimo metu, verta apžvelgti nepilnamečių atstovų teisinę padėtį bei praktikoje atsirandančias problemas dėl šių asmenų dalyvavimo. Nepilnamečių įtariamųjų, kaltinamųjų, nukentėjusiųjų bei liudytojų apklausose dalyvauja atstovas pagal įstatymą, įgaliotas atstovas bei valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas. Nepilnamečio įtariamąjo, kaltinamojo arba nukentėjusiojo atstovavimo pagal įstatymą procesinė padėtis bei teisės ir pareigos yra reglamentuojamos BPK 53 ir 54 straipsniuose. BPK 186 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta jaunesnio kaip aštuoniolikos metų liudytojo ar nukentėjusiojo atstovo teisė dalyvauti apklausoje, atliekamoje ikiteisminio tyrimo metu, tuo tarpu pagal BPK 283 straipsnio 3 dalį, įtvirtinta atstovo pareiga, o ne teisė dalyvauti teismo metu atliekamoje apklausoje. Kalbant apie nepilnamečių kaltinamųjų atstovų dalyvavimo galimybes, BPK 249 straipsnyje yra numatyta, jog galima nagrinėti bylą nedalyvaujant nepilnamečio kaltinamojo atstovui pagal įstatymą, jeigu teismas pripažįsta, kad jo dalyvavimas nėra būtinas. Ši nuostata yra įtvirtinta ir Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 2 dalies b punkto ii papunktyje. Jungtinių Tautų standartinių minimalių nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklių 15. 2. punkte taip pat įtvirtinta tėvų bei globėjų teisė dalyvauti viso teismo nagrinėjimo laikotarpiu. Ši pareiga įvardijama kaip psichologinė bei emocinė parama nepilnamečiui. BPK 53 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtinta viena iš svarbių nepilnamečio teisių ir interesų apsaugos užtikrinimo priemonių, pabrėžiant, kad ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu

arba teismo nutartimi gali būti atsisakyta leisti atstovui pagal įstatymą atstovauti nepilnamečių ikiteisminio tyrimo ar teismo nagrinėjimo metu, jeigu yra nustatoma, kad toks atstovavimas prieštarautų nepilnamečio asmens interesams. Generalinio prokuroro rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 24 punktą nurodo atvejus, kuomet nepilnamečio atstovui pagal įstatymą yra draudžiama dalyvauti nepilnamečio apklausos metu. Įtvirtinto aplinkybių sąrašo, dėl nepilnamečio atstovo pagal įstatymą dalyvavimo apklausoje yra negalimas, nėra. Kiekvienu konkrečiu atveju sprendžiant ar atstovo pagal įstatymą dalyvavimas gali pakenkti tiek pačios apklausos eigai, tiek nepilnamečio emocinei būsenai, yra vertinamos tokios aplinkybės kaip: nepilnamečio atstovas pagal įstatymą dėl nusikalstamos veikos yra patyręs didelį emocinį sukrėtimą, yra ypatingai jautrus būdo. Jeigu šios aplinkybės paaiškėja prieš apklausos pradžią, tokiu atveju prokuroras ikiteisminio tyrimo teisėjui privalo pateikti rašytinį prašymą neleisti atstovui dalyvauti apklausos patalpoje. Jeigu šios aplinkybės paaiškėja apklausos atlikimo metu, tuomet prokuroras ikiteisminio tyrimo teisėjui pateikia žodinį prašymą. Pekino taisyklių 15. 2. punkte taip pat nurodyta, kad kompetentinga institucija gali atimti iš įstatyminių atstovų dalyvavimo procese teisę, jeigu yra pakankamas pagrindas manyti, kad toks nušalinimas yra nepilnamečio labui (pavyzdžiui, tėvai bei globėjai turi neigiamą požiūrį į nepilnamečių).

Sprendžiant dėl nepilnamečio atstovo pagal įstatymą dalyvavimo būtinumo praktikoje nuolat kyla neaiškumų. Nepaisant to, kad teismų praktikoje pabrėžiama, jog BPK 186 straipsnio 5 dalyje esanti nuostata nėra imperatyvaus pobūdžio¹⁴⁰, kiekvieną kartą reikia tinkamai įvertinti ar nebus apribota nepilnamečio teisė į įstatyminio atstovo dalyvavimą viso baudžiamąjo proceso metu. Vienoje iš nutarčių¹⁴¹ buvo konstatuotas nepilnamečio teisės į atstovo pagal įstatymą dalyvavimo procesinių veiksmų atlikimo metu pažeidimas. Atliekant parodymų patikrinimo veiksmus su nukentėjusiuoju nepilnamečiu V. B. ir surašant dėl šių veiksmų atlikimo protokolą nedalyvavo pastarojo atstovas pagal įstatymą, valstybinės vaiko teisių apsaugos insitucijos atstovas bei psichologas. Nukentėjusiojo nepilnamečio įstatyminė atstovė A. B. teismo nagrinėjimo metu patvirtino, jog apie parodymų atpažinti pagal nuotraukas veiksmus ji sužinojo tik pareigūnams atvežus šį protokolą jai į darbą.

¹⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 18 d. nutartis Baudžiamąjoje byloje (bylos Nr. 2K - 483/2007).

¹⁴¹ Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 25 d. nutartis Baudžiamąjoje byloje (bylos Nr. 1A – 278 - 462/2009).

Nepilnamečio nukentėjusiojo ir liudytojo įgaliotų atstovų dalyvavimas ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo stadijose yra įtvirtintas BPK 55 ir 56 straipsniuose. BPK 55 straipsnio 3 dalyje nurodyta, kad atstovaujamas asmuo gali bet kuriuo metu atsisakyti atstovo paslaugų. Generalinio prokuroro rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 11 punkte yra nurodytas įgalioto atstovo dalyvavimo būtinumas bylose, kuriose nagrinėjamos nusikalstamos veikos nepilnamečio sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui ir įvertinama, kad be įgalioto atstovo pagalbos nukentėjusiojo nepilnamečio teisės nebus tinkamai ir efektyviai ginamos. BPK 51 straipsnio 1 dalies 1 punkte įtvirtintas imperatyvus reikalavimas, jog nagrinėjant nusikalstamas veikas, dėl kurių padarymo yra įtariamas ar kaltinamas nepilnamečio asmuo yra būtinas gynėjo dalyvavimas. EŽTT byloje *Megyeri prieš Vokietiją*¹⁴² nurodoma, kad būtinas gynėjo dalyvavimas turi būti įgyvendinamas visose baudžiamojo proceso stadijose. Jeigu yra pažeidžiamas būtino gynėjo dalyvavimo nepilnamečio įtariamojo apklausoje reikalavimas, tokiu atveju procesinio veiksmo atlikimo metu gauti parodymai laikomi neturintys įrodomosios galios, nes neatitinka įrodymams keliamo leistinumo reikalavimo. Šis nepilnamečio įtariamojo teisės į profesionalią teisinę pagalbą pažeidimas laikytinas ypač šiurkščiu¹⁴³. BPK 52 straipsnio 2 dalis konkrečiai nurodo, jog nepilnamečio asmens pareikšta valia, kad jis atsisako gynėjo, tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, tiek teismui yra neprivalomas. EŽTT taip pat pabrėžė, jog įtariamojo (kaltinamojo) pareikštas gynėjo atsisakymas ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui bei teismui yra neprivalomas, jeigu yra abejonių dėl tokio asmens galimybės tinkamai pasinaudoti teise į gynybą. EŽTT byloje *Croissant prieš Vokietiją*¹⁴⁴ konstatavo, jog ŽTPLAK 6 straipsnio 3 dalies c punktas bei 6 straipsnio 1 dalis, reglamentuojanti teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, yra nepažeidžiama, jeigu gynėjas yra paskiriamas kaltinamajam prieš jo valią turėti gynėją arba esant tiesioginiam prašymui, jog galėtų gintis pats. Kaltinamojo atsisakymas, kad jį atstovautų gynėjas gali būti ribojamas tais atvejais, kai tai būtina norint užtikrinti, kad teisingumo interesai būtų įgyvendinti. Analogiškos praktikos laikosi ir LAT¹⁴⁵. Konstitucinis Teismas¹⁴⁶

¹⁴² Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Megyeri prieš Vokietiją*, Nr. 13770/88, 1992 m.

¹⁴³ KILINSKAS, V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. *Teisė*, 2005, Nr. 57, p. 63.

¹⁴⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas 1992 m. rugsėjo 25 d. byloje *Croissant prieš Vokietiją*, Nr. 13611/88, 1992 m. rugsėjo 25 d.

¹⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. gruodžio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 508/2014).

akcentuodamas būtina gynėjo dalyvavimą, nutarime konstatavo, kad nuostata „kai tai reikalinga teisingumo interesams“ reiškia, kad gynėjas turi būti paskiriamas siekiant užtikrinti tinkamą ir realią gynybą įvertinus sudėtingas bylos aplinkybes bei paties įtariamojo (kaltinamojo) asmenybę.

Nepilnamečių apklausose gali dalyvauti valstybinės vaiko teisių apsaugos atstovas arba psichologas BPK numatytais atvejais. Labai svarbu bendradarbiauti su specializuotais pareigūnais ne tik dėl to, kad jie teikia psichologinę ir socialinę pagalbą nepilnamečiui, bet ir dėl to, kad jie turi reikiamų profesinių žinių, kaip efektyviai bendrauti su nepilnamečiais bei kaip tinkamai naudotis parodymų vertinimo metodikomis. Šių subjektų šaukimo atvykti ir dalyvauti nepilnamečių apklausose procesinė tvarka yra minima Generalinio prokuroro rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 15 punkte. Šie subjektai gali dalyvauti nepilnamečių įtariamųjų (kaltinamųjų), nukentėjusiųjų bei liudytojų apklausų metu, kai yra proceso dalyvių prašymas. Dėl šių asmenų dalyvavimo apklausose būtinumo gali nuspręsti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras arba teismas, įvertinęs nepilnamečio asmens socialinę, psichologinę brandą, ypatingos pagalbos poreikį apklausiant, padarytos nusikalstamos veikos sunkumą. Baudžiamąjį proceso įstatyme yra numatyta ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro arba teismo diskrecija įvertinti, kurį: valstybinės vaiko teisių apsaugos atstovą ar psichologą kviesti dalyvauti nepilnamečio apklausose. Jeigu yra įvertinama, kad nepilnametis turi specialiųjų poreikių, yra seksualinių nusikaltimų auka bei esant kitoms svarbioms priežastims, į apklausą yra kviečiamas psichologas. Už apklausos organizavimą atsakingi asmenys gali nuspręsti, kad privalo dalyvauti tiek valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, tiek psichologas (Generalinio prokuroro rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 13-16 punktai). Praktikoje įtvirtinta taisyklė, kad vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo ar psichologo dalyvavimas nepilnamečio apklausos metu nėra privalomas. Šie asmenys atliekant nepilnamečio apklausą dalyvauja, kai yra proceso dalyvių prašymas arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas bei teismas pareiškia, kad šie asmenys privalo dalyvauti¹⁴⁷. Nuostatą, jog valstybinės vaiko teisių institucijos atstovo ar psichologo dalyvavimas, yra rekomendacinio pobūdžio patvirtina ir

¹⁴⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 15/99-34/99-42/2000.

¹⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamąjoje byloje (bylos Nr. 2K - 212/2007).

kita LAT nutartis¹⁴⁸. Šioje nutartyje konstatuota, kad BPK 280 straipsnio 1 dalyje nustatyti reikalavimai nebuvo pažeisti, nes nei teismui, nei kitiems proceso dalyviams nekilo pagrįstų abejonių dėl nukentėjusiojo socialinės ir psichologinės brandos. Praktikoje pastebimi atvejai, kuomet vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo ar psichologo dalyvavimas yra ypatingai reikšmingas vertinant nepilnamečių parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, kai kyla pagrįstų abejonių dėl šių parodymų patikimumo ir pripažinimo, jog jie turi įrodomąją reikšmę. Vienoje iš teismo nutarčių¹⁴⁹ buvo pažeista BPK 188 straipsnio 5 dalis. Ikiteisminio tyrimo metu atliekamos nepilnamečio įtariamojo G. B. ikiteisminio tyrimo pareigūno atliktos apklausos metu kilo abejonių dėl gautų parodymų patikimumo, tačiau nei valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, nei psichologas nebuvo kviečiami, kad padėtų apklausti nepilnamečių. Psichologai teismams taip pat padeda atlikti nepilnamečių gebėjimo duoti parodymus įvertinimą, atsižvelgiant į fiziologines bei psichologines savybes. Vienoje iš teismo nutarčių¹⁵⁰ psichologai nustatė, kad nepilnamečės K. P. ir D. M. galėjo būti apklaustos kaip liudytojos, nes nebuvo nustatyta duomenų, kad pastarosios turi kokių nors psichinių ar fizinių trūkumų, kurie neleistų suvokti reikšmingų įvykių aplinkybių, jų parodymai buvo nuoseklūs ir neprieštaravo kitiems byloje esantiems įrodymams. Psichologai bei sveikatos priežiūros specialistai taipogi padeda įvertinti gebėjimą suvokti duodamų parodymų prasmę. Vienoje iš bylų¹⁵¹ nustatyta, kad nepaisant to, jog A. P. mokėsi pagal modifikuotą programą ir turėjo lingvistinių bei girdimojo suvokimo trūkumų (T. 2, b. L. 208), asmens sveikatos būklę privalantys nustatyti medikai bei teismo psichiatrai išvadoje konstatavo, kai tai negali būti pagrindas abejoti A. P. gebėjimu teisingai suvokti faktines aplinkybes bei duoti dėl jų parodymus. Štai kitoje byloje¹⁵² remiantis psichiatrijos – psichologijos ekspertizės aktu Nr. 103 MS - 82, buvo nurodyta, jog mažametė nukentėjusioji I. R. negalėjo suprasti su ja atliekamų veiksmų esmės, t. y. nežinojo, kas yra seksualinė prievarta bei nesupranta tokio elgesio esmės bei pavojingumo, todėl nepagrįstas teigimas, kad pastarajai galėjo būti įteigtos tam tikros su šiais veiksmais susijusios aplinkybės.

¹⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 67/2007).

¹⁴⁹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. gegužės 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A - 267/2005).

¹⁵⁰ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A - 106/2007).

¹⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 389/2006).

¹⁵² Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. kovo 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A - 109/2011).

Nepaisant to, kad vaiko teisių apsaugos tarnybos atstovo ar psichologo dalyvavimo tvarką bei pagrindinius jų veiklos uždavinius reglamentuoja BPK ir kiti teisės aktai¹⁵³, vis dar nėra tinkamai reglamentuoti šių atstovų dalyvavimo pagrindai, nes palikta ypač didelė diskrecija procesinius veiksmus atliekantiems pareigūnams. Pavyzdžiui, Latvijos BPK 152 straipsnio 2 dalyje yra numatytas būtinas pedagogo ar psichologo dalyvavimas procesiniuose veiksmuose, atliekamuose su asmeniu, nesulaukusių keturiolikos metų mažiau.

Praktikoje nuolat iškyla problemų, kaip tinkamai pasiruošti ir atlikti nepilnamečių apklausą, kad būtų optimaliai sumažintos neigiamas šio procesinio veiksmo pasekmės nepilnamečiams įtariamiesiems (kaltinamiesiems), nukentėjusiesiems bei liudytojams. Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 4, 5 ir 29 punktai pabrėžia apklausos aplinkos reikšmingumą. Prieš parenkant apklausos vietą, privaloma įvertinti, ar konkreti patalpa neturės neigiamos įtakos apklausiamojo nepilnamečio asmens interesams, psichologinei būsenai, mokymuisi bei parodymų tikslumui. Įtvirtintas imperatyvus draudimas apklausti nepilnamečių asmenį mokymosi ar ugdymo įstaigose, nepilnamečio atstovo pagal įstatymą darbovietėje, išskyrus tuos atvejus, kai tokios apklausos atlikimo vieta yra suderinta su atstovu pagal įstatymą arba ugdymo įstaigos administracija. Aplinka turi būti tokia, kad sumažintų vaiko neigiamus išgyvenimus, atitiktų vaiko raidos poreikius. Apklausos vieta turi būti izoliuota nuo pašalinių žmonių ir nereikalingų garsų, kurie gali išgąsdinti, vaikui sukuriama galimybė pačiam pasirinkti kur jam patogiau būtų atsisėsti, patalpa turi būti tinkamai apšviesta, vengti pašalinių nereikalingų daiktų. Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairių 30 d punktas rekomenduoja naudoti vaiko interesus užtikrinančias priemones, įskaitant ir specialiai įrengtus vaiko apklausų kambarius, nestandartines teismo patalpas, kuriose vaikas jaustųsi saugiai.

Atsižvelgiant į tai, kad nepilnamečiai įtariamieji (kaltinamieji), nukentėjusieji bei liudytojai turi nevisišką proceso dalyvio procesinį veiksnumą, šiems proceso subjektams yra sudėtinga dalyvauti procesiniuose veiksmuose. Dėl šios priežasties nacionaliniai įstatymai ir tarptautiniai teisės aktai įtvirtina esminius su nepilnamečiais atliekamų procesinių veiksmų ypatumus. Proceso veiksmų, atliekamų ikiteisminio ir teismo nagrinėjimo metu, ypatumų su nepilnamečiais laikymasis yra privalomas, nes specifinių proceso taisyklių įgyvendinimas

¹⁵³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 17 d. nutarimas „Dėl bendrųjų vaiko teisių apsaugos tarnybų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, Nr. 1983.

sudaro sąlygas užtikrinti veiksmingą nepilnamečio apsaugą ir sudaro galimybę nepilnamečiui proceso subjektui tinkamai įgyvendinti su jo procesiniu statusu susijusias teises ir pareigas tiek ikiteisminio, tiek teismo nagrinėjimo metu.

4. Nepilnamečių baudžiamosios justicijos tobulinimo perspektyvos Lietuvoje

Tam, kad baudžiamoji justicija, su kuria susiduria nepilnamečiai, turintys įtariamojo (kaltinamojo), nukentėjusiojo bei liudytojo procesinį statusą būtų efektyvi bei įvertinus ypatingą šių proceso dalyvių padėtį ir tai, kad jų teisių ir interesų apsauga būtų prioritetinė visais jų dalyvavimo procese lygiais, yra rekomenduojama sukurti išskirtinai nepilnamečių justiciją reglamentuojančią specialią įstatyminę bazę bei veiksmingai veikiančią institucinę sistemą, paremtą bendradarbiavimo principu.

Atsižvelgiant į tarptautinių standartų rekomendacijas bei mokslinių vertinimų pateiktas išvadas, turi būti sukurta aiški nepilnamečių justicijos sistema, paremta skirtingu teisiniu reglamentavimu. Materialinės ir procesinės normos, skirtos reglamentuoti nepilnamečių justiciją, turi būti reglamentuotos viename konkrečiame nepilnamečių justiciją reguliuojančiame įstatyme. Toks materialinių ir procesinių taisyklių sutelkimas į vieną vietą užtikrintų efektyvią nepilnamečių proceso dalyvių teisinę apsaugą. Šiame specializuotame, išimtinai tik nepilnamečių procesinę padėtį reglamentuojančiame įstatyme turi būti konkrečiai apibūdinta specializuotų ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu atliekamų procesinių veiksmų atlikimo tvarka. Taip pat turi būti aiškiai įtvirtintos nepilnamečių justicijoje dalyvaujančios specializuotos institucijos, jose dirbantys pareigūnai, jų dalyvavimo visų instancijų metu ir atliekamuose procesiniuose veiksmuose su nepilnamečiais, pagrindai, esminiai veiklos principai bei jų atliekamų būtinųjų veiksmų atlikimo procesinės taisyklės.

Siekiant, kad nepilnamečio susidūrimas su baudžiamąja justicija kuo labiau atitiktų jo interesus bei raidos ypatumus, turi būti sukurta specializuota nepilnamečių baudžiamoji teisena. Baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, turi būti vykdomas specialiai įrengtuose specializuotuose nepilnamečių teismuose. Pradžioje siūlytina įsteigti nepilnamečių teismų skyrius prie bendrosios kompetencijos teismų bei sudaryti specializuotų teisėjų sąrašus, kurie nagrinėtų išimtinai tas baudžiamąsias bylas, kuriose dalyvauja nepilnamečiai.

Turi būti sukurta optimali nepilnamečių baudžiamojoje teisenoje veikianti institucinė sistema. Įvykus nusikalstamai veikai ir nepilnamečiui patekus į baudžiamąją sferą, nepaisant to, kokią procesinę padėtį jis užimtų, turi būtų užtikrintas aktyvus tarpinstitucinis bendravimas. Nepilnamečių justicijoje turi dirbti ne tik specializuoti prokurorai bei teisėjai, kurie turėtų įgyti socialinio bei psichologinio darbo žinių apie tai, kaip tinkamai elgtis su nepilnamečiais bei kaip tinkamai organizuoti ikiteisminį tyrimą ar efektyviai išnagrinėti bylas, kuriose dalyvauja nepilnamečiai. Specializuotų prokurorų ir teisėjų tarpdisciplininis paruošimas sudarytų sąlygas tinkamai nesiremiant stereotipiniais vertinimais išryškinti nepilnamečių biologinės bei socialinės brandos ypatumus. Tačiau procese, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, svarbus vaidmuo turi būti skiriamas ir socialinio darbo specialistams bei darbuotojams, turintiems psichologijos mokslo žinių. Socialinio darbo specialisto bei psichologų dalyvavimas procese, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, turi būti privalomas visuose sprendimų su nepilnamečiais priėmimo lygmenyse ir jų procesinė padėtis turi būti tiksliai reglamentuota nepilnamečių justicijos įstatyme. Dabartinis vaiko teisių apsaugos institucijų ir jose dalyvaujančių specialistų bei psichologų dalyvavimo procesiniuose veiksmuose su nepilnamečiais, reglamentavimas yra kritikuotinas. Yra įtvirtinta pakankamai plati ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui bei teismui bei kitiems proceso dalyviams diskrecija įvertinti, kada privalo dalyvauti vaiko teisių apsaugos institucijos darbuotojas ar psichologas. Socialiniai darbuotojai bei psichologai turi būti privalomai informuojami apie pradėtą procesą, kuriame nepilnametis asmuo yra įtariamas padaręs nusikalstamą veiką, nukentėjęs nuo šios veikos bei kai nepilnametis asmuo matė konkrečią nusikalstamą veiką ir gali paliudyti reikšmingas faktines aplinkybes. Socialinių darbuotojų ir psichologų išankstinis informavimas dar prieš pradėdant ikiteisminio tyrimo veiksmus sudarytų sąlygas tiek ikiteisminį tyrimą atliekantiems teisėsaugos pareigūnams, tiek vėliau teismui, gauti reikiamą informaciją apie nepilnametį asmenį. Prieš ikiteisminį ir teisminį nagrinėjimą turėtų būti reglamentuota dar viena stadija, kurios metu išimtinai veiktų socialinės apsaugos darbuotojai bei psichologai. Siūlytina įsteigti tam tikrus socialinės pagalbos centrus bei psichologines tarnybas, kurios veiktų prie policijos struktūrų, prokuratūrų bei teismų. Į šiuos centrus bei tarnybas prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą turėtų būti nukreipiami nepilnamečiai įtariamieji, nukentėjusieji bei liudytojai. Šios stadijos metu socialinės apsaugos darbuotojai bei psichologai turėtų ruošti konkrečias nepilnamečio asmenybę charakterizuojančias ataskaitas ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams,

ikiteisminio tyrimo teisėjams bei teismams, kurioje būtų pateikiama reikšminga informacija apie nepilnamečius asmenis bei suteikti kiek įmanoma visapusišką paramą nepilnamečiui. Šios ataskaitos būtų tarsi pirminės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams, ikiteisminio tyrimo teisėjams bei teismams, kurios padėtų priimti teisingus sprendimus dėl konkrečių procesinių veiksmų atlikimo būtinybės. Tokios ataskaitos padėtų išvengti per ilgų teismo psichologinių bei psichiatrinių ekspertizių atlikimo terminų, nes būtų iš anksto žinoma pradinė reikšminga informacija apie nepilnamečių asmenį. Tam, kad būtų pateiktos kuo tikslesnės ataskaitos apie nepilnamečius, šiuose socialiniuose centruose turi veikti tinkamai įrengti apklausos kambariai, su būtinomis techninėmis priemonėmis. Turi būti siekiama įrengti kuo daugiau apklausos kambarių tiek teismų, tiek policijos įstaigų patalpose. Rekomenduojama nustatyti tokį baudžiamųjų bylų, kuriose dalyvauja nepilnamečiai asmenys, teisinį apklausų reguliavimą, kad vaikai būtų privalomai apklausiami specializuotose patalpose ir kad šiomis patalpomis galėtų pasinaudoti pareigūnai ir specialistai be jokių apribojimų ir nemokamai.

Ataskaitose turėtų būti pateikiama reikšminga ir išsami informacija apie socialinę nepilnamečio padėtį, biologinę brandą, psichologinę būseną. Jeigu tai yra nepilnametis įtariamasis, turėtų būti atliekamas konkretus rizikos poreikių įvertinimas, o būtent: kodėl jo elgesys neatitinka bendrųjų socialinių normų ir dėl kokių priežasčių nepilnametis pasielgė deviantiškai, kokioms aplinkybėms esant atliko nusikalstamą veiką. Taip pat svarbu, jog šie specialistai, atlikę individualų vaiko asmenybės įvertinimą, gali spręsti ar tokiam nepilnamečiui įtariamajam yra veiksminga taikyti baudžiamojo poveikio priemones. Tačiau prieš taikant jas privaloma kuo preciziškiau įvertinti resocializacijos priemonių taikymo galimybę, t. y. pagrindinė taisyklė, jog turi būti numatyta alternatyva teisminiam procesui. Įvertinus nusikalstamos veikos sunkumą bei nepilnamečio įtariamojo asmenybę bei tai, kad tokiam asmeniui nebūtina taikyti baudžiamojo poveikio priemonių, turi būti įgyvendinamas resocializacijos procesas. Įstatyme reikia aiškiai įtvirtinti resocializacijos priemonių, taikomų nepilnamečiams įtariamiesiems, sistemą. Jeigu atsižvelgus į visas aplinkybes yra pagrindas teigti, kad alternatyvios priemonės nebus efektyvios ir nepilnametis yra įtariamasis labai sunkaus nusikaltimo padarymu, turi būti įkurtos specialios institucijos, kuriose galėtų būti apgyvendinami iki teismo proceso. Socialinio darbo specialistų bei psichologų privalomas dalyvavimas turi būti reglamentuotas ir kitose stadijose. Šie specialistai turi nuolat stebėti ar atliekami procesiniai veiksmai su nepilnamečiais atitinka jų socialinę, biologinę brandą bei

psichologinę būseną. Tam, kad nepilnamečių justicijoje būtų tinkamai ir efektyviai įgyvendinami atkuriamojo teisingumo modelio principai, turi būti atidžiai apsvarstytos mediacijos instituto įkūrimo galimybės Lietuvoje. Socialinio darbo specialistai bei psichologai taip pat turėtų būti atsakingi už mediacijos procedurų organizavimą ir būti tarpininkais, padėsiančiais išsipręsti probleminę situaciją tarp aukos ir kaltininko. Mediacijos procesas teigiamai veikia nepilnamečio, padariusio nusikalstamą veiką asmenybę, nes šio proceso metu yra koreguojamas visuomenėje nusistovėjusių elgesio normų neatitinkantis elgesys bei skatinamas pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis. Šis procesas efektyviai veikia ir nukentėjusį asmenį, nes padeda sumažinti antrinės viktimizacijos galimai sukeltus padarinius, ypač kai nukentėjusysis turi kelis kartus atvykti į apklausas ir dalyvauti kituose procesiniuose veiksmuose. Mediacija abi šalis veikia teigiamai, nes padeda išvengti nepilnamečių įtraukimo į baudžiamosios justicijos sistemą ir jos metu atliekamus veiksmus.

Išvados

1. Nepilnametis asmuo baudžiamajame procese užima išskirtinę teisinę padėtį, todėl siekiant užtikrinti visapusišką apsaugą nuo neigiamų proceso padarinių, nacionaliniuose ir tarptautiniuose teisės aktuose yra įtvirtinti esminiai nepilnamečių justicijos standartai.
2. Teisinėje doktrinoje nepilnamečių justicijos samprata siaurąja prasme apima nepilnamečius, pažeidusius baudžiamojo įstatymo reikalavimus bei akcentuojamas jiems taikomų baudžiamojo poveikio priemonių tikslingumas. Nepilnamečių justicija plačiąja prasme pabrėžia nepilnamečio proceso dalyvio teisinės apsaugos mechanizmo svarbą bei išryškina nepilnamečio nukentėjusiojo bei liudytojo procesinę padėtį.
3. Sprendimai dėl procesinių veiksmų atlikimo su nepilnamečiais įtariamaisiais (kaltinamaisiais) turi būti priimami įvertinus delinkventinio elgesio laikinumą, institucijų diskrecijos teisės panaudojimo galimybę bei stengtis išvengti proceso formalumo siekiant apsaugoti tokį asmenį nuo stigmatizacijos galimai sukeltamų neigiamų padarinių.
4. Įvertinus nepilnamečio nukentėjusiojo bei liudytojo teisinę padėtį procese, akcentuojami pagrindiniai su šiais subjektais atliekamų procesinių veiksmų ypatumai: apsauga nuo diskriminacijos, teisė į informaciją dėl procesinių teisių atlikimo ir pareigų vykdymo, teisė į asmeninį gyvenimą ir asmens duomenų apsaugos užtikrinimo reikalavimų laikymasis.
5. Justicijoje veikiančioms institucijoms ir pareigūnams įtvirtinta pareiga pagal savo kompetenciją per kuo trumpiausią laiką atlikti tyrimą ir organizuoti bylos nagrinėjimą įvertinus nepilnamečių ribotas galimybes patiemis ginti savo teises ir interesus.
6. Siekiant apsaugoti nepilnametį nuo antrinio traumavimo pasekmių, rekomenduojama organizuoti apklausas pas ikiteisminio tyrimo teisėją, sumažinti apklausų skaičių, į teisiąją posėdį nepilnamečius kviesti tik išimtiniais atvejais, savo ruožtu užtikrinant visapusišką įtariamojo teisę į teisminę gynybą.
7. Įvertinus ypatingą nepilnamečio teisinį statusą procese, turi būti išskirta nepilnamečių baudžiamoji justicija, įtvirtinta speciali ir konkreti nepilnamečių procesą reglamentuojanti teisinė bazė bei efektyviai veikianti institucinė sistema.

Literatūros sąrašas

Teisės norminiai aktai

1. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14, priimta 1950 m. lapkričio 4 d. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40 – 987.
2. Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. Paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m. lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija.
3. Jungtinių Tautų standartinės minimalios teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklės (Pekino taisyklės, priimtose 1985 m. lapkričio 29 d.).
4. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos deklaracija „Dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms“ (priimta 1985 m. lapkričio 29 d.).
5. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. Priimta 1989 m. lapkričio 20 d. Generalinės Asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą (A/44/736 ir Corr. 1), *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60-1501.
6. Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinis protokolas dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 108 - 4037.
7. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77 - 3288.
8. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68 - 2497.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Priimta piliečių referendume 1992 m. spalio 25 d. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33 - 1014.
10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341
11. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89 - 2741.
12. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74 - 2262.
13. Lietuvos Respublikos dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas. *Valstybės žinios*, 1991 m., Nr. I - 1344.
14. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 33 - 807.
15. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 91 - 3890.

16. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 85 - 3140.
17. Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 157 - 7969.
18. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 17 d. nutarimas „Dėl bendrųjų vaiko teisių apsaugos tarnybų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, Nr. 1983.
19. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2011 - 2015 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. A1 - 2.

Specialioji literatūra

20. AŽUBALYTĖ, R.; ANCELIS, P.; BURDA, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2005.
21. ABRAMAVIČIUS, A., *et al.* (sudarytojas Prapiestis J.). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. *Bendroji dalis* (1-98 straipsniai) – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
22. ANCELIS, P. *Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas*. Vilnius: Saulelė, 2007.
23. BEINORAVIČIUS, D., *et al.* *Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Situacijos, analizė, išvados ir pasiūlymai*. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 1998.
24. BUEREN, G. *The international Law on the Rights of Child*. – Dordecht, Boston, London, 1995.
25. CAVADINO, M.; DIGNAN, J. *Penal systems. A comparative approach*. London, Thousand Oaks, New Delhi, 2006.
26. ČESNAITYTĖ, I., *et al.* *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. Nusikalstamumo prevencijos centras.
27. GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2011.
28. GODA, G. *Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese*. Kvalifikacijos kėlimo kursų „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ paskaitų medžiaga. Vilnius, 2001.
29. KERNER, Hans Jurgen. *Kriminologija: Slovar – spravočnik*. Moskva: Norma. 1998.
30. KURAPKA, V. E., *et al.* *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

31. Kvalifikacijos kėlimo kursų Nepilnamečių kriminalinė justicija paskaitų medžiaga. Vidaus reikalų ministerija, Vilnius, 2001.
32. MICHAILOVIČ, I. *Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas*. Mokomoji knyga. Vilniaus universiteto leidykla. 2001.
33. MICHAILOVIČ, I. *Viktimologijos raida ir perspektyvos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
34. *Pouczenie o uprawnieniach i obowiazkach pokrzywdzonego w postepowaniu karnym* (Dz. U. z 2015 r. poz. 848).
35. SAKALAUSKAS, G., et al. *Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis*. Vilnius, 2000.
36. USCILA, R. *Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas*.
37. VILEIKIENĖ, E. *Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė*. Vilnius, 2007.
38. Vaikas - smurto auka: teisiniai, psichologiniai ir socialiniai aspektai. Metodinis vadovas specialistams, dirbantiems su smurtą patyrusiais vaikais ir jų šeimomis. Paramos vaikams centras. Vilnius, 2010.
39. Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos 2005 m. liepos 22 d. rezoliucijos Nr. E/CN.15/2005/14 Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairės.
40. Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos rezoliucija 2005/20 priimtos Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairės (priimtos 2005 m. liepos 22 d.).
41. Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havano taisyklės, priimtos 1990 m. gruodžio 14 d.).
42. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės, priimtos 1990 m. gruodžio 14 d.).
43. Jungtinių Tautų veiksmų gairės dėl vaikų baudžiamosios justicijos sistemoje (priimtos 1997 m. liepos 27 d.).
44. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas „Dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos“ (priimtas 2009 m. kovo 26 d.).

45. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec 2008 (11) „Dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kuriems taikomos bausmės ar priemonės“ (priimta 2008 m. lapkričio 5 d.).
46. Europos Tarybos rekomendacija Nr. REC (2005) 9 „Dėl liudytojų ir asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, apsaugos“.
47. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2003) 20 „Dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens“ (priimta 2003 m. rugsėjo 24 d.).
48. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas 2001 m. kovo 15 d. „Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose“ (2001/220/TVR).
49. Europos Tarybos rezoliucija „Dėl liudytojų apsaugos kovoje su tarptautiniu organizuotu nusikalstamumu“ (priimta 1995 m. lapkričio 23 d.).
50. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (97) 13 „Dėl liudytojų bauginimo ir teisės į gynybą“ (priimta 1997 m. rugsėjo 10 d.).
51. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“ (priimta 1987 m. rugsėjo 17 d.).
52. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (99) 19 „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“.
53. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2016 m. kovo 10 d. įsakymo Nr. I-68 „Dėl Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo.
54. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. I - 63 „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“.
55. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2010 m. spalio 15 d. įsakymas Nr. I - 142 „Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės tvarkos aprašo patvirtinimo“.
56. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2004 m. vasario 1 d. nurodymo Nr. N - 7 Dėl Generalinio prokuroro 2002-10-16 nurodymo Nr. 143 „Dėl prokurorų veiklos užtikrinant vaikų teisių apsaugą, nuo smurto nukentėjusių vaikų teisių ir teisėtų interesų gynimą“ dalinio pakeitimo.

57. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. Nr. I - 58 rekomendacija „Dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu“.

Moksliniai straipsniai

58. BELEVIČIUS, L.; JURKA, R. Proceso veiksmų atlikimo garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis galimybės. *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 10 (100).
59. DRAKŠIENĖ, A. Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje. *Teisė*, 2005, Nr. 54.
60. KUKLIANSKIS, S. Ikiteisminio tyrimo teoriniai pagrindai. *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 75 (67),
61. KILINSKAS, V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. *Teisė*, 2005, Nr. 57.
62. PANOMARIOVAS, A. Asmens privataus gyvenimo paslaptis ir su ja susijusios problemos baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 2001, Nr. 23(15).
63. SAKALAUŠKAS, G. Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai. *Teisės problemos*, 2009, Nr. 2(64).
64. ŠAPALAITĖ, E. Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos. *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 3 (93).
65. ŪSELĖ, L. Nepilnamečių justiciją reglamentuojančių teisės aktų daroma: procesiniai aspektai. *Teisės problemos*. 2014, Nr. 4(85).

Teismų praktika

66. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Popov prieš Rusiją*, Nr. 26853/04, 2006 m. liepos 13 d.
67. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Accardi ir kiti prieš Italiją*, Nr. 30598/02, 2005 m. sausio 20 d.
68. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Bocos – Cuesta prieš Nyderlandų Karalystę*, Nr. 54789/00, 2005 m. lapkričio 10 d.
69. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *S. N. prieš Švediją*, Nr. 34209/96, 2002 m. liepos 2 d.

70. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *P. S. prieš Vokietiją*, Nr. 33900/96, 2001 m. gruodžio 20 d.
71. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Megyeri prieš Vokietiją*, Nr. 13770/88, 1992 m.
72. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas 1992 m. rugsėjo 25 d. byloje *Croissant prieš Vokietiją*, Nr. 13611/88, 1992 m. rugsėjo 25 d.
73. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *A. M. prieš Italiją*, Nr. 36686/97, 1999 m. gruodžio 12 d.
74. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Kostovski prieš Nyderlandus*, Nr. 11454/85, 1989 m. lapkričio 20 d.
75. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *T. prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 5856/72, 1978 m. gruodžio 16 d.
76. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d. redakcija), 256 straipsnio 1 dalies (2007 m. birželio 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. redakcijos), 4 dalies (2007 m. birželio 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. redakcijos), 320 straipsnio 3 dalies, 326 straipsnio 1 dalies (2007 m. birželio 28 d. redakcija) 4 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 12/2010-3/2013-4/2013-5/2013.
77. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 5 straipsnio 2, 3, 4 ir 5 dalių, 12 straipsnio 3 punkto, 16 straipsnio 3 dalies ir šio straipsnio 9 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl šio įstatymo 5 straipsnio 2, 3, 4 bei 5 dalių ir 12 straipsnio 3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos 47 straipsnio antroje dalyje numatyto žemės sklypų įsigijimo nuosavybės subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo 8 straipsniui“, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 18/99.
78. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 15/99-34/99-42/2000.

79. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2, ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 5/98.
80. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 6 d. nutarimu Nr. 909 patvirtintos Valstybės išperkamos žemės nominalios kainos nusatymo metodikos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 11/96;
81. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 2/98.
82. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 22/94.
83. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. gruodžio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 508/2014).
84. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 83/2011).
85. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 182/2010).
86. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 431/2010).
87. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 642/2010).
88. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 7 - 48/2009).
89. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 121/2008).

90. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 252/2007).
91. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 192/2008).
92. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. sausio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 4/2007).
93. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 212/2007).
94. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 483/2007).
95. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 767/2007).
96. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 389/2006).
97. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 110/2006).
98. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 570/2006).
99. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 3K - 3 - 72/2005).
100. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje (bylos Nr. 3K - 671/2003).
101. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. kovo 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A - 109/2011).
102. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A - 106/2007).
103. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. gegužės 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A - 267/2005).
104. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A - 278 - 462/2009).

Elektroniniai šaltiniai

105. Tarptautinių žodžių žodynas [interaktyvus] <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Procesas&wid=16041>, [žiūrėta 2016-01-18]
106. Lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus] <http://www.lkz.lt>, [žiūrėta 2016-01-19]. <http://dz.lki.lt/search/>

Santrauka

Nepilnamečių baudžiamoji justicija yra neabejotinai viena iš svarbiausių baudžiamosios politikos sričių, reikalaujanti, kad nepilnamečiui, kuris baudžiamojo proceso metu įgyja įtariamojo (kaltinamojo), nukentėjusiojo ar liudytojo procesinį statusą, jo procesinių teisių apsauga taptų išskirtinai prioritetine. Dėl ypatingo nepilnamečių statuso visuomenėje bei įvertinus nevysišką jų procesinį veiksnumą, šiems proceso dalyviams yra sudėtinga dalyvauti baudžiamojo proceso metu bei tinkamai pasinaudoti jiems įstatyme įtvirtintomis procesinėmis teisėmis bei įstatyminėmis garantijomis, vykdyti procesines pareigas bei suprasti su jais atliekamų procesinių veiksmų prasmę ir tikslingumą.

Lietuvos teisinėje sistemoje pastarąjį dešimtmetį akcentuojamas siekis taip formuoti baudžiamąją politiką, kad ji atitiktų nepilnamečių interesus bei sukurti išimtinai nepilnamečių justiciją reglamentuojančią teisinę bazę, efektyviai veikiančią institucinę sistemą bei išryškinti proceso stadijų, kuriose dalyvauja nepilnamečiai proceso dalyviai, specifiškumą. Nepaisant įvairių programų dėl nepilnamečių justicijos tobulinimo, Lietuvoje iki šandien nėra veiksmingai įgyvendinta specializuota nepilnamečių justicijos sistema, nėra įtvirtinta teisinė proceso veiksmų, atliekamų su nepilnamečiais, reglamentacija. Tačiau nacionalinių teisės aktų ir tarptautinių dokumentų analizė rodo, jog siekiant užtikrinti efektyvią nepilnamečių teisinę apsaugą baudžiamojo proceso metu, nacionaliniai ir tarptautiniai teisės aktai išskiria juos kaip ypatingus proceso subjektus ir įtvirtina su nepilnamečio procesine padėtimi susijusius elgesio principus.

Magistro darbe remiantis įvairiais mokslinio tyrimo metodais, yra siekiama išryškinti nepilnamečių baudžiamosios justicijos specifiškumą bei nepilnamečių proceso dalyvių ypatingą teisinę padėtį baudžiamajame procese. Šiame darbe akcentuojami ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo stadijų metu atliekamų proceso veiksmų su nepilnamečiais įtariamaisiais (kaltinamaisiais), nukentėjusiais bei liudytojais ypatumai bei vertinamos tiek nacionalinių, tiek tarptautinių teismų praktikoje kylančios problemos dėl nepilnamečių dalyvavimo baudžiamajame procese. Siekiant, kad baudžiamoji justicija būtų orientuota į nepilnamečių teisių ir teisėtų interesų visapusišką apsaugą, šiame darbe pateikiamos nepilnamečių baudžiamosios justicijos tobulinimo Lietuvoje perspektyvos.

Išanalizavus teisinę doktriną bei įvertinus nacionalinį teisinį nepilnamečių dalyvavimo baudžiamajame procese reglamentavimą bei aptarus tarptautinės bendrijos dokumentuose įtvirtintus nepilnamečių baudžiamosios justicijos standartus, rekomenduojama

sukurti nepilnamečių interesus atitinkančią nepilnamečių baudžiamąją justiciją, specialią įstatyminę bazę bei efektyviai veikiančią institucinę sistemą, paremtą profesine kompetencija pasižyminčiu tarpinstituciniu bendradarbiavimu.

SUMMARY

Juvenile criminal justice is one of the most important criminal policies undoubtedly, requiring that the minor who becomes the suspect (the accused), the victim or the witness during the criminal proceedings would have his procedural rights ensured as the priority. Because of the special status of the minors in the society and their incomplete procedural capacity, these participants of the process feel difficulties in participation in the criminal process, properly use of the procedural rights and guarantees provided by the legislation, fulfilling procedural obligations and understanding the sense and expediency of the related procedural actions.

During the last decade the Lithuanian legal system highlights the aim to form the penal policy in order to meet the interests of the minors and create the legal basis which would be designed for the juvenile criminal justice exclusively and effectively operating institutional system, as well as to highlight the specificity of the process where the minors participate. Despite the variety of the programs for the juvenile justice improvement, Lithuania still has no effectively implemented specialized juvenile justice system and there are no legal regulations of the procedural actions performed with the minors. However, analysis of the national legal acts and international documents proves that in order to ensure efficient legal protection of the minors in the punitive process, the national and international legislation distinguishes them as special subjects of the process and implements the principles of behavior related to the procedural position of the minors.

On the basis of different research methods, this Master's thesis aims to highlight the specificity of the juvenile criminal justice and the special legal position of the minors in criminal proceedings. This paper focuses on peculiarities of the procedural actions with juvenile suspects (defendants), victims and witnesses on the pre-trial and trial stages and the problems arising both in the national and international judicial process due to the participation of the minors in the criminal proceedings are analyzed. In order to make the criminal justice focused on the full protection of the juvenile rights and legitimate interests, this study presents the perspective of the juvenile criminal justice in Lithuania.

After analyzing the legal doctrine, assessing the national legal regulation of the minors' participation in the criminal proceedings and discussion of the standards of the juvenile justice in the international documents of the community, it is recommended to create the juvenile justice which would be in order with the interests of the minors, the special legal

framework and effectively functioning institutional system based on professional inter-institutional cooperation.